

Jef Van Bilsen tussen Hendrik De Man en Tony Herbert.

De politieke zoektocht van een ex-Dinaso

BRECHT LEIN

Na de schipbreuk van het Verdinaso, beschreven in een vorige bijdrage, maakte Jef Van Bilsen (1913-1996) nog kortstondig deel uit van de groep Dinaso's rond Paul Persijn en diens alternatieve Verdinaso-directorium. Hij ging echter al snel op zoek naar andere manieren om aan betekenisvolle politiek te doen onder het bezettings-regime. Na twee hopeloze pogingen om iets te ondernemen met Hendrik De Man, raakte Van Bilsen vanaf april 1941 in contact met de industrieel Tony Herbert. De gesprekken met Herbert over een geallieerde eindoverwinning vormden volgens ons de doorslaggevende motivatie die Van Bilsen na een hectische periode van *'trial and error'* uiteindelijk in het verzet stuwden. Eerst passief, als secretaris bij de Herbertgroep en vanaf begin 1943 ook actief na een aantal 'vriendendiensten' voor Jef Van Dorpe, de geparachteerde agent van de verzetsgroep Othello en de broer van Van Bilsens Dinasovriend Frantz Van Dorpe. Begin 1944 voegde Van Bilsen zich uiteindelijk bij de maquisards van het Geheim Leger in de Ardennen. Het is ons in dit stuk te doen om de woelige episode uit Van Bilsens leven tussen februari en september 1941. We analyseren daarbij hoe Van Bilsen als ex-Dinaso tot verzetsman evolueerde en of die evolutie al dan niet gepaard ging met een verandering in zijn politiek denken.

QUID NUNC? TENZIJ, MISSCHIEN, MET HENDRIK DE MAN,...

Na het uiteenvallen van het Verdinaso en vanuit de overtuiging dat Duitsland nog lange tijd heer en meester over Europa zou blijven, raakte Van Bilsen in 1941 verwickeld in het kluwen van nationalistische en royalistische Nieuwe Orde-initiatieven. In die kringen ondernam ook Hendrik De Man zijn laatste pogingen om *"een minimum aan Belgische onafhankelijkheid te waarborgen"*. Al tijdens het najaar van 1940 had Van Bilsen mogelijkheden gezien in een samenwerking met De Man. Van Bilsen voelde naar eigen zeggen zelfs al voor de oorlog sympathie voor de ideeën

Foto van een strijdvergadering van de Socialistische Jonge Wacht(en) in Aalst in het kader van het 'Plan De Man' met Joris De Leeuw (achter het spreekgestoelte), s.d. Op het spandoek staat een foto van Hendrik De Man afgebeeld. [ADV N, VFA 9825]

van De Man.¹ Toen hij midden juli 1940 voor het eerst het fameuze manifest van de socialistische voorman onder ogen kreeg, zou ook dit een blijvende indruk op hem achterlaten.² In een klimaat van toenemende spanningen binnen het Verdinaso groeide bij Van Bilzen de idee om een eenheidsbeweging rond De Man op te zetten. Het was met Julien Verplaetse dat Van Bilzen tijdens de trip naar Berlijn in oktober 1940 voor het eerst over deze plannen sprak.³ Concreet moest De Man, in de hoedanigheid van een soort kanselier, een kabinet vormen met Dinaso's op basis van een gemeenschappelijk programma. Rond die kern moesten dan "*onmiddellijk Kr. synd.* [syndicaten?], *VNV, Rex, etc. cristalliseren*". Persijn zou Thiers vervangen als leider van het Verdinaso terwijl De Man het voorzitterschap van de concentratiebeweging waarnam. Van Bilzen zou dan dienst doen als algemeen secretaris van de nieuwe eenheidsbeweging. Inhoudelijk werd de Dinaso-ideologie, inclusief de centraal vooropgestelde hereniging van het Bourgondische Rijk geenszins uit het oog verloren aangezien ook "*de stedehouder in Vlaanderen, Brabant, Luik en Artezië*" deel zouden uitmaken van het kabinet.

Hoe vreemd het nu ook mag klinken, Van Bilzen geloofde destijds oprecht dat hij dé manier gevonden had om met het Verdinaso een eersterangsrol te spelen in de toenmalige politieke omstandigheden. Toen Verplaetse een paar dagen vroeger dan Van Bilzen naar België terugkeerde, vertelde hij aan Maurits Naessens dat hij zo snel mogelijk met Thiers de mogelijkheid van een plan-De Man zou bespreken.⁴

1. In 1936 las Van Bilzen de brochure *De intellectuelen en het socialisme*. Hij ontdekte in De Man naar eigen zeggen "een hoogstaand academicus die niet in slogans schreef". Zie: J. Van Bilzen, *Kongo 1945-1965. Het einde van een kolonie*, Leuven, 1993, p. 13.
2. Van Bilzen lag op dat moment gestationeerd in Caunes-Minervois, nabij Carcassonne. Na de Frans-Duitse wapenstilstand van 22 juni en in afwachting van een algemene demobilisatie, was hij op eigen initiatief vanuit Caunes naar Vichy gereisd om er bij de gevluchte Belgische regering te gaan lobbyen voor een spoedige repatriëring van de Belgische militairen. Het was in Vichy dat Van Bilzen op 14 juli in aanraking kwam met het Manifest aan de leden van de BWP van 28 juni 1940. Inhoudelijk stond het betoog van De Man vrij positief tegenover de oorlogsontwikkelingen. Zo was de Duitse overwinning volgens De Man zo goed als definitief en betekende ze het voorspelde falen van een vermolmd democratisch machtsbestel. Hij juichte die vaststelling bovendien toe als zijnde dé essentiële voorwaarde voor het verwezenlijken van een socialistische ordening in het teken van een nationale solidariteit. Dit betekende het einde van de Belgische Werklieden Partij (BWP) en het begin van een nieuw project over de partijen heen. Zie: Leuven, KADOC-K.U.Leuven, Archief Jef Van Bilzen, 9.2.1.7: Onuitgegeven memoires, VI, Een odyssee in de marge van de veldtocht, pp. 26-41; Hendrik De Man. *Een Portret 1885-1953*, Antwerpen, 1985, p. 15; J. Anthoens, *Hendrik De Man en zijn opvattingen over de parlementaire democratie*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, departement politieke en sociale wetenschappen, 1985, pp. 138-140.
3. Verplaetse was einde jaren 1930 lid van het Verdinaso geworden en had voordien als Belgacorrespondent lange tijd in Berlijn gewoond. Voor een volledig relaas van Van Bilsens Berlijnreis, zie: B. Lein, *Van Dinaso tot verzetsman. De handelingen van Jef Van Bilzen tussen 1940-1941*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, departement geschiedenis, 2010, pp. 31-35.
4. Naessens (1908-1982) was sinds zijn aanstelling in 1934 als nationaal secretaris van het ac-

Wanneer Van Bilsen hoorde dat “*die sluwe valsche, gluipende Verplaetse*” hem zijn initiatief poogde “*te ontputselen*”, reageerde hij bijzonder afgunstig. Van Bilsen besloot om Verplaetse voor te zijn en beschreef een mogelijk project met De Man in zijn rapport van 14 oktober aan Thiers. Volgens Van Bilsen zocht Duitsland ook in België een leider en “*wie in dergelijke zaken het initiatief nam had een beslissende voorsprong*”. Vervolgens stelde hij De Man voor als de enige figuur in België, in staat om een nationale concentratie of “*Unie*” te vormen en als kanselier van de koning ook daadwerkelijk een regering te leiden. Het kwam er dus op aan om zich zo snel mogelijk rond één man te scharen in een “*Unie waarvan het Verdinaso de ziel moest zijn*”. Net zoals de Spaanse Falanx was het Verdinaso immers een onthoofde beweging, “*waarom zouden zij zich, ter wille van het Vaderland, niet rond een Franco scharen*”, opperde Van Bilsen. “*Op voorwaarde later de Staatsdragende Beweging te worden*” zou een Unie tussen de Groep De Man en het Verdinaso het “*inertie-evenwicht*” in België kunnen doorbreken. Dat Thiers zelf vervangen moest worden door Persijn verzwegen hij.

Via Naessens, in wie Van Bilsen in Berlijn een integere en enthousiaste medestander had gevonden, werd een introductie bij De Man geregeld. Deze eerste ontmoeting vond plaats op 22 oktober in Brussel, maar verliep niet zoals verhoopt. De Man sprak zich negatief uit over Persijn, die zich in het verleden dom en grof gedragen had tegenover hem. Met iemand als Thiers zou De Man dan weer wel kunnen opschieten. Over het algemeen stond hij echter zeer sceptisch tegenover de hooggegrepen intenties van Van Bilsen en Naessens, maar hij liet begaan.⁵ Verder dan een verkennend gesprek kon er bovendien niet gegaan worden. Thiers had in zijn antwoord op het verslag van 14 oktober namelijk nadrukkelijk gevraagd aan Van Bilsen om alles eerst met hem door te praten vooraleer eventueel De Man te contacteren.⁶ Twee dagen later, op 24 oktober, wees Thiers het project met De Man af wegens diens moeilijke persoonlijkheid. Het achterliggende idee om zich rond “*een generaal*” te scharen, “*zoals de Falangisten in Spanje*”, keurde hij wel goed. Van Bilsen bleef ondertussen bij de stelling dat men niet moest zoeken naar een fusie met het vnv zoals de groep-François voorstond. “*Wel met en onder De Man die de socialisten in onze rangen stuurt.*” De andere bewegingen zouden dan vanzelf volgen en zich eveneens aansluiten. “*Wij worden dé beweging en bereiken het Doel.*”

Van Bilsen stond echter alleen met zijn enthousiasme, want andere Dinaso-vrienden zagen een mogelijke samenwerking met De Man niet zitten. Frantz Van

tiebureau van Plan van de Arbeid, de facto de secretaris van De Man. Zie: N. Bracke, *Naessens, Maurits*, in: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging (NEVB)*, Tielt, 1998, pp. 2135-2136.

5. Leuven, KADOC-K.U.Leuven, Archief Jef Van Bilsen, 3.4.9: Oorlogsdagboek augustus 1940-juli 1941, 6-22 oktober 1940.
6. Leuven, KADOC-K.U.Leuven, Archief Jef Van Bilsen, 3.4.7.1/1: Brief Emiel Thiers aan Jef Van Bilsen, 18 oktober 1940.

Dorpe bijvoorbeeld, hoofd van de persdienst van het Verdinaso en een goede vriend van Van Bilsen, liet zich einde oktober kennen als “*zeer concentratiewarm*”, maar “*De Man-vijandig*”. Van Bilsens aandringen ten spijt bleef hij er ook later “*woest tegen zijn*” al hebben we het raden naar zijn redenen hiertoe. Ondanks het gebrek aan succes bleef Van Bilsen vasthouden aan zijn initiatief met De Man. Op 9 november vond uiteindelijk een onderhoud plaats tussen Persijn en Naessens. Voor Persijn kon De Man in de leiding van het Verdinaso komen, maar Thiers was en bleef de onbetwiste leider. Naessens echter vond dat De Man leider van het Verdinaso moest worden. Na een lange discussie met Van Bilsen aanvaardde Persijn schoorvoetend een tussenweg. De Man en zijn aanhang zouden lid van het Verdinaso worden terwijl het Verbond als geheel onder leiding van Thiers bleef. Zodra dit gebeurd was, zou Thiers aan De Man de leiding geven over een nog te vormen Nationaal Front. Thiers “*vertegenwoordigt Verdinaso in de Raad van het Front en ten einde zich geheel aan deze taak te kunnen wijden stelt hij P. Persijn aan als zijn plaatsvervanger en geeft hem de Leiding van het Verbond over (...)*”. Er werd met andere woorden een elegante exit voor Thiers uitgewerkt, terwijl ook aan de leidersambities van Persijn werd tegemoetgekomen. De volgende dag stelde Van Bilsen nog een pleidooi op om Persijn definitief over de streep te trekken.⁷

Door gebrek aan nieuws van De Man zelf raakte de hele onderneming echter in het slop. Diens aandacht ging destijds namelijk volledig naar de oprichting van de Unie voor Hand- en Geestesarbeiders (UHGA).⁸ Pas na het definitieve einde van het Verdinaso zou er opnieuw schot in de zaak komen. Van Bilsen heeft echter

7. Leuven, KADOC-K.U.Leuven, Archief Jef Van Bilsen, 3.4.9: Oorlogsdagboek augustus 1940-juli 1941, 24-31 oktober en 7-10 november 1940.
8. De Man had in augustus 1940, samen met Victor Grauls van de Antwerpse Transportarbeidersbond het Nieuwe Belgische Vakverbond (BVV) opgericht. In concurrentie met het Algemeen Christelijk Vakverbond (ACV) streefde hij ernaar om met het BVV een syndicaal monopolie in België te bereiken. Zijn poging om met antidemocratische vakbondsleiders de christelijke, liberale en socialistische syndicaten te verenigen in een royalistische en belgicistische Syndicale Unie der Belgische Arbeiders stootte begin november 1940 echter op een Duits veto. Op basis van De Mans voorstel voor een autoritaire, gecentraliseerde eenheidsvakbond, vormde de bezetter op 22 november 1940 uiteindelijk de UHGA. Grauls werd de eerste voorzitter van de Unie, maar stond tijdens zijn hele ambtstermijn in nauw contact met De Man. Hoewel zowel het ACV, het Nieuwe BVV, de Arbeidsorde van het VNV en de Algemene Centrale der Liberale Vakbonden toetraden, werd de Unie nooit een succes. Doordat de Duitse controle over de Unie langzaam maar zeker toenam, een definitief politiek statuut voor België uitbleef en de oorlogskansen gaandeweg keerden, trokken het ACV en enkele socialistische vakbonden zich tijdens de eerste helft van 1941 terug uit de UHGA. Later dat jaar volgde de rest van de socialistische voormannen. Onder de leiding van de VNV'er Edgard Delvo hielden de vier toegetreden vakbonden op te bestaan en verwaterde de Unie tot een collaborerend tewerkstellingsinstrument voor Duitsland. Hoewel De Man nooit lid werd van het leidinggevende Comité der acht, was zijn aandeel in de Unie van cruciaal belang en na de oorlog werd dit hem zwaar aangerekend. Zie: W. Steenhout, *Unie van Hand- en Geestesarbeiders*, in: *NEVB [...]*, pp. 3126-3127; M. Claeys-Van Haegendoren, *Hendrik De Man. Een biografie*, Antwerpen, 1972, pp. 326-339.

het einde van de Nationale Unie en de arrestatie van Persijn op 19 april 1941 niet afgewacht om uit te kijken naar alternatieve projecten. Al in februari 1941 werden de banden met De Man opnieuw aangehaald, maar een nieuwe eenheidsbeweging was gezien de omstandigheden niet meer mogelijk. Een samenwerking tussen gelijkgestemde zielen uit het Directorium en De Man behoorde eventueel wel nog tot de mogelijkheden, zo bleek.

Op 13 februari 1941 vond een eerste weerzien plaats tussen Van Bilsen en De Man. Meer dan het feit dat deze zich toen bijzonder interesseerde voor de ontbinding van het Verdinaso is ons echter niet bekend. Op 1 maart volgde een tweede ontmoeting met De Man. Hij had Van Bilsen daags voordien gevraagd om langs te komen in verband met zijn voorbereidingen voor de uitgave van *Le Travail*, het dagblad van de Unie voor Hand- en Geestesarbeiders. De Man was op zoek naar enthousiaste medewerkers voor zijn krant en waarschijnlijk hoopte hij op Van Bilsens hulp. Van Bilsen negeerde dit echter en stelde in de plaats voor om een Nederlandstalig dagblad "*met standing*" uit te geven, los van de Unie voor Hand- en Geestesarbeiders en qua programma vergelijkbaar met dat van het rexistische *Le Nouveau Journal*.⁹ De Man wilde verder weten of er kon samengewerkt worden met de Waalse groep Dinaso's rond Louis Gueuning. Een aantal Waalse Dinaso's hadden zich aan De Man namelijk al bereid verklaard om zich achter hem te scharen. Misschien waren zij wel bereid om mee te werken aan *Le Travail*, zo redeneerde De Man. Van Bilsen was bereid om in de nabije toekomst een ontmoeting tussen Gueuning en De Man op het getouw te zetten.

Op 13 maart had Van Bilsen een gesprek met zijn voormalige professor Paul Thuysbaert over het uiteenvallen van het Verdinaso. Thuysbaert was een oude kennis van Van Severen en had volgens Van Bilsen tijdens de tweede helft van de jaren 1930 met het Verbond gesympathiseerd.¹⁰ Nu raadde de professor zijn oud-leerling echter af om zich met gelijk welke vorm van politiek in te laten. Samenwerking

9. Leuven, KADOC-K.U.Leuven, Archief Jef Van Bilsen, 3.4.9: Oorlogsdagboek augustus 1940-juli 1941, 13 februari en 1-9 maart 1941. Nochtans behoorde de uitgave van een Nederlandstalig blad (werktitel: *Het Volksblad*) aanvankelijk ook tot de plannen van de UHGA. Waarom dit uiteindelijk niet tot stand kwam, is ons niet duidelijk. Zie: M. Claeys-Van Haegendoren, *Hendrik De Man [...]*, p. 345.
10. Prosper Thuysbaert (1889-1965) uit Lokeren was een overtuigd flamingant en katholiek denker. Hij bleef steeds het concept van een koninkrijk België trouw, maar zocht tijdens het interbellum toenadering tot radicalere bewegingen om via samenwerking tot een sterkere Vlaamse beweging te komen. In die zin speelde hij ook een belangrijke rol in de promotie van het Vlaamse toneelwezen en in de vervlaamsing van de Leuvense universiteit. Zo was hij als hoogleraar betrokken bij de oprichting van de Vlaamse Leergangen. Na de Tweede Wereldoorlog werd Thuysbaert burgemeester van Lokeren (1947-1959). Zie: J. Van Daele, *Prosper Paul Thuysbaert*, in: T. Valcke, *De fonteinen van de oranjeberg. Politiek-institutionele geschiedenis van de provincie Oost-Vlaanderen van 1830 tot nu. Deel 4*, Gent, 2003, pp. 113-132. N. Van Campenhout (red.), *De zoektocht van een katholieke intellectueel: Prosper Thuysbaert (1889-1965) en de vragen van zijn tijd*, Sint-Niklaas, 2011.

met De Man vond hij al helemaal geen goed idee, gezien deze volgens hem een slechte minister van Financiën was geweest. Van Bilsen besloot uit het gesprek dat Thuysbaert een man zonder 'veerkracht' geworden was en de volgende dag had hij alweer een diner met De Man en de heer Paulus van het Duitse nieuwsgentschap Europapress. Paulus was een oud-student van De Man uit diens jaren aan de Universiteit van Frankfurt.¹¹ Tijdens het diner kwam overigens nog een andere oud-leerling van De Man ter sprake, Otto Abetz, de Duitse ambassadeur in het bezette Frankrijk. De Man hoopte dat Abetz' bevoegdheden binnenkort ook over België werden uitgebreid. Aangezien hij goed bevriend was met de ambassadeur zou dit zijn politieke bewegingsvrijheid zeker ten gunste komen.¹²

Enkele dagen later, op 17 maart vond de eerste ontmoeting plaats tussen Gueuning en De Man in diens kantoor in de Kernstraat in Brussel. Van Bilsen was er getuige van een *"lange, hardnekkige, maar zeer hoofse discussie tussen beide heren"* over de vraag of er in België één (Gueuning) of twee (De Man) volken leefden. Volgens De Man moesten Vlaanderen en Wallonië gescheiden worden om enerzijds de taalkwestie op te lossen en anderzijds de Walen te beschermen tegen flamingant separatisme. Gueuning was het daar als voormalig Dinaso niet mee eens. Vlamingen en Walen waren deel van een en hetzelfde Bourgondische volk en hij vond dat Wallonië beter gekoloniseerd kon worden door Vlaanderen. Ondanks dit fundamentele meningsverschil bleven zowel De Man als Gueuning vasthouden aan het koninkrijk België. Bovendien was de sfeer van het gesprek vriendschappelijk en op samenwerking gericht. Tot conclusies of concrete voorstellen tot nauwere samenwerking kwam het echter niet.¹³ Gueuning wilde nu eerst zijn bevindingen bespreken met zijn Waalse vrienden. Toen De Man op 20 maart vroeg hoe Van Bilsen tegenover een eventuele samenwerking stond, antwoordde Van Bilsen dat hij al lang voor samenwerking ijverde, maar ook *"l'esprit de l'équipe"* had en dus liever samen met zoveel mogelijk (oud)-Dinaso's *"de stap"* maakte.¹⁴ Voor alle duidelijkheid, het

11. De Man bekleedde van 1923 tot 1933 een leerstoel aan de Universiteit van Frankfurt en ontwikkelde er onder invloed van de Duitse ideeën over het 'socialisme als cultuurbeweging' een psychologische benadering op het socialisme met onder meer het begrip 'arbeidsvreugde'. Zie: W. Steenhout, G. Vanschoenbeek & H. Defoort, *Man, Hendrik, de*, in: *NEVB [...]*, p. 1994.
12. Het was met name Abetz die op 11 augustus 1940 een ontmoeting tussen De Man en Léon Degrelle had opgezet in de hoop Degrelle af te remmen in diens territoriale plannen voor een Bourgondische staat. De Man was beducht voor separatistische afspraken tussen VNV en Rex en raadde Degrelle aan om de houding van de koning te volgen. Als zoethouder voor Degrelle tekende hij tijdens een volgende ontmoeting een 'briefje' waarin hij en de leider van Rex afspraken om de vrijlating van de koning aan te vragen bij de Duitse autoriteiten. Zie: J. Velaers & H. Van Goethem, *Leopold III: de koning, het land, de oorlog*, Tielt, 1994, pp. 437-438.
13. Leuven, KADOC-K.U.Leuven, Archief Jef Van Bilsen, 9.2.1.9: Onuitgegeven memoires, VIII, Teeloorgang van het Verdinaso en Hendrik De Man verlaat het toneel, 13.
14. Ook Persijn had zich trouwens al positief uitgesproken over samenwerking met De Man. Zie: Leuven, KADOC-K.U.Leuven, Archief Jef Van Bilsen, 3.4.9: Oorlogsdagboek augustus 1940-juli

gaat hier niet om eventuele toetredingen tot eender welke beweging, maar om een louter informele samenwerking tussen individuen en hun achterban. Ondertussen nam Van Bilsen zich voor om een uitgewerkt voorstel voor een Nederlandstalig dagblad op papier te zetten. Abetz was namelijk in Brussel geweest en volgens De Man werd zijn bevoegdheid waarschijnlijk over België uitgebreid. Via Abetz zou het vervolgens mogelijk zijn om een Vlaams dagblad uit te geven dat 'de Belgische thesis' verdedigde, zo hoopte Van Bilsen.¹⁵

Nog diezelfde avond stelde Van Bilsen een ontwerp op voor een Nederlandstalig "dagblad onder de directie van Hendrik De Man". De ontwerpnota bestond uit vier delen. Het eerste deel *Algemeene Beschouwingen* zette de politiek-ideologische fundamenteën van het blad uiteen. Het tweede deel was de *Verantwoording* voor de oprichting van het nieuwe dagblad en haar positie in het toenmalige perslandschap. In een derde deel stelde Van Bilsen zijn ideeën voor over de vorm en de inhoud van het op te richten dagblad en in het vierde en laatste deel kwamen de redactie, organisatie, beheer, propaganda, kapitalen en lokalen aan bod. Uit de beknoptheid van dit laatste deel, besluiten we dat het project nog in zijn kinderschoenen stond. Van Bilsen wilde blijkbaar samen met De Man een "politiek, cultureel, economisch informatie- en leidingsblad" uitgeven. Vormelijk vergelijkbaar met *Le Temps* of de *Frankfurter Allgemeine*. Gezien de papierschaarste zou het blad slechts vier tot zes pagina's tellen.

Belangrijker dan deze praktische voorstellen zijn de politiek-ideologische beschouwingen achter de eventuele uitgave van het dagblad. In de *Algemeene Beschouwingen* besteedde Van Bilsen bijzonder veel aandacht aan Europa als het bestuursniveau van de toekomst. Hij betreurde daarbij dat "Europa zijne eenheid niet kon vinden zonder eerst de Angel-Saksische wereld te verslaan. Een compromis tusschen de continentale hegemonie en het Britsch imperiaal universalisme" zou volgens hem nochtans de "ideale vertrekbasis voor een ware renaissance" kunnen zijn. Hoewel het logische eindpunt "van de continentale evolutie" de "natie-Europa" was, bleef zelfs dan de natie-staat "het politiek fundament der internationale orde". In die zin behield "de eigen staat [België] hic et nunc zijn volle beteekenis" en moest men zich in die vorm proberen in te schakelen in het continentaal systeem. Bovendien was het volgens Van Bilsen lang niet zeker dat deze oorlog een "eindbeslissing bracht tusschen de continentale eenmakingskrachten en de extra-continentale 'evenwichts' (d.i. verdeelings-) neiging". Het was daarom beter "het lot van volk en land niet nu reeds aan dat van den vermoedelijken overwinnaar (te) binden. Ons land kan ook leven en heeft ook een zending, wanneer de Europeesche orde nu nog niet tot stand komt. In

1941, 9 maart 1941.

15. Leuven, KADOC-K.U.Leuven, Archief Jef Van Bilsen, 3.4.9: Oorlogsdagboek augustus 1940-juli 1941, 9-20 maart 1941.

beide hypotheses moeten wij ons volksleven beschermen en den wederopbouw van onzen staat door eigen nationale krachten voorbereiden."

Het "*België van morgen*" zou volgens Van Bilsens ontwerpnota georiënteerd worden op de vereniging van de Nederlanden. Onder de bezetting moest daarom al "*gestreefd worden de nationale versplintering, in de ruimte die de onze is [de verenigde Nederlanden] te doen ophouden*". Deze staat "*dien wij te winnen hebben*", moest vervolgens door een nieuwe elite bestuurd worden, namelijk door "*de adel van den verantwoordelijkheidszin, het karakter, de staatsdienende bekwaamheid*". Die nieuwe adel, "*die de oude moet regenereren (zonder hem uit te roeien)*", moest er zich bewust van zijn dat zij vooral plichten had tegenover de gemeenschap en dat het welzijn van het "*arbeidende volk*" centraal stond in deze nieuwe socialistische staat. Om dit alles te realiseren moest na de bezetting, en niet vroeger, een "*Orde-revolutie van bovenaf*" worden doorgevoerd. Zodra Leopold III vrede sloot met Duitsland zou hij immers niet anders kunnen dan autoritair te regeren en een beroep te doen op deze elite. "*De taak van vandaag*" was het "*groeperen en consolideren, het heropvoeden der elite dien onzen staat morgen noodig heeft*". De taak van het dagblad bestond erin volgens Van Bilsen, om in Vlaanderen "*de centrifugale strekkingen te onderbinden en af te schudden door de verspreiding van het bewustzijn van wat ons bindt- in België, in de Nederlanden, in Europa*". Concreter moest het blad het "*negatieve nationalisme*", zoals het "*anti-Fransch, anti-Waalsch en anti-Hollandsch*", bestrijden.¹⁶

Het dagblad moest dus de spil worden van een nieuwe aristocratie die vanuit Belgische pacificatie de vestiging van een autoritaire, socialistische staatsordering en de hereniging van het Bourgondische Rijk moest voorbereiden. Afgezien van de Europese dimensie van de nota lag de politiek-ideologische gedachte achter het op te richten dagblad volledig in de lijn van het vooroorlogse Verdinasoprogramma. Het was dus zeer de vraag hoe De Man hierover zou oordelen. Bovendien moesten er nog heel wat praktische zaken geregeld worden vooraleer er tot een daadwerkelijke uitgave kon worden overgegaan. Er moesten met name financiële middelen, een geïnteresseerde drukker en een redactie gevonden worden. Dit bleek al snel onmogelijk, gezien niemand geïnteresseerd bleek om in het project te investeren. Van Bilsen had op zoek naar een geldbron "*het eenige midden in Vlaanderen gepolst dat voor dergelijke onderneming kon gemolken worden. Er scheen echter niet de minste kans te bestaan*". "*Klerikalisme en attentisme*." Deze uitdrukking doet vermoeden dat Van Bilsen de geestelijke Willy Cracco heeft aangesproken als mogelijke geldschietster voor het blad, maar enige zekerheid hierover hebben we niet.¹⁷ Door een gebrek

16. Brussel, SOMA, Archief Hendrik De Man, AA 624/304: Ontwerp Dagblad onder de directie van Hendrik de Man.

17. Willy Cracco (1898-1949) was na zijn studies aan de pauselijke Gregoriana-universiteit in Rome tot priester van het aartsbisdom Mechelen gewijd in 1926, werd nog datzelfde jaar vicerector van het Belgisch College in Rome, maar moest daar wegens incompetentie een jaar later alweer

aan middelen is er van een Nederlandstalig dagblad rond De Man niets in huis gekomen. Pas begin juni 1941 stuurde Van Bilsen zijn ontwerpnota naar De Man. Dan nog deed hij dit enkel omdat diens naaste medewerker, Michel Tommelein, hem daartoe verzocht.¹⁸ Dit alles situeerde zich in het kader van een ander en laatste samenwerkingsverband tussen De Man en Van Bilsen.¹⁹

DE NEDERLANDSCHE UNIE

Zoals bleek uit de ontwerpnota van 20 maart 1941 stond de hereniging van de Nederlanden nog steeds hoog op Van Bilsens politieke agenda, ook al beschikte hij geenszins over de middelen en de contacten om er ook concreet werk van te maken. Begin april reisde Van Bilsen opnieuw naar Nederland om er de politieke stand van zaken op te nemen. Dat Van Bilsens doen en laten destijds meer op toevalligheden berustte dan op een vooropgesteld masterplan bewijzen de uiteenlopende contacten uit deze periode. Op 27 maart gingen Van Bilsen en Gueuning langs bij Eduard Lucien Cox, de voorzitter van het extreemrechtse oud-strijdersverbond Vuurkruisen.²⁰ Cox was volgens Van Bilsen *“un homme de droite, in den conservatief-fascistischen zin”*.²¹ De oud-strijder wilde een nationale concentratie vormen en had daartoe

vertrekken toen Oscar Juliet er president werd. Desondanks bleef Cracco iemand met belangrijke connecties in de binnen- en buitenlandse Katholieke Kerk. Hij zag zichzelf in die zin graag als een lid van de pauselijke inlichtingsdienst. Vanaf 1942 onderhield Cracco ook contacten met de Militärverwaltung en in 1944 werd hij wegens collaboratie veroordeeld tot een gevangenisstraf. Hij zat die eerst uit in de gevangenis van Mechelen maar werd later overgeplaatst naar de gevangenis van Leuven-Centraal. Daarna veroordeeld tot huisarrest stierf Cracco in Leuven. Omdat de priester van goede afkomst was en destijds geregeld geld overmaakte aan het Verdinaso denken wij dat Van Bilsen bij Cracco aanklopte voor financiële middelen voor zijn project met De Man. Volgens Van Bilsens dagboeknotities schonk Cracco in de zomer van 1940 nog zo'n dertigduizend Belgische frank (in dollars) aan het Verdinaso. Zie: Leuven, KADOC-K.U.Leuven, Archief Jef Van Bilsen, 3.4.9: Oorlogsdagboek augustus 1940-juli 1941, 28 augustus 1940. En L. Ickx, *De alumni van het Belgisch Pauselijk College te Rome 1844-1994*, Rome, 1994, p. 395.

18. Tommelein werd in juni 1940 De Mans nieuwe secretaris, voordien was hij algemeen secretaris van de Socialistische Arbeidersjeugd geweest. In zijn nieuwe hoedanigheid was Tommelein onder meer betrokken bij de oprichting van de UHGA. In juni 1942 zou hij benoemd worden tot Kommisarischer Verwalter van het Verbond der Socialistische Mutualiteiten voor het arrondissement Mechelen en in oktober dat jaar werd hij schepen van Groot-Brussel. In 1946 moest hij terechtstaan voor zijn activiteiten onder de bezetting. Zie: www.cegesoma.be/docs/Invent/AA_882.pdf.
19. Brussel, SOMA, Archief Hendrik De Man, AA 624/304: Brief Jef Van Bilsen aan Hendrik De Man, Brussel, 13 juni 1941.
20. Eduard-Lucien Cox (1890-1942) was een gewezen oorlogsvrijwilliger en onderluitenant. In 1933 richtte hij de Fédération Nationale des Croix de Feu of Vuurkruisen op, een vereniging voor oud-strijders die met het gelijknamige ereteken werden beloond. Het Vuurkruis was een onderscheiding die vanaf 1932 door koning Albert I werd uitgereikt aan soldaten die in het heetst van de strijd hadden gestaan. Vuurkruisen was radicaal nationalistisch en neigde naar extreem-rechts. Zie: G. Deneckere, Oudstrijders op de vuist in Brussel. Het amnestieconflict tijdens het interbellum, in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, jg. 25, 1994, nr. 3-4, p. 285.
21. Het is opmerkelijk dat Van Bilsen in zijn toenmalige dagboeknota's wel vaker op een misprijzende manier schreef over 'echte fascist' zoals Cox (en bijvoorbeeld ook over de Nederlander Van

al *“de leiders der 22 thans bestaande kleine en groote ‘rechtsche’ partijtjes”* ontmoet. Hoe Gueuning en Van Bilsen met hem in contact kwamen, is ons niet bekend en het is ook onduidelijk of Cox al dan niet aanstuurde op een samenwerking met de restanten van het Directorium. Cox drukte tijdens het gesprek wel zijn sympathie uit voor Van Severen en sprak over François als over een verrader. Gueuning stond, in tegenstelling tot Van Bilsen, vrij positief tegenover de plannen van Cox en verklaarde zich bereid om samen met hem *“het separatisme te bestrijden”*. Samen zouden zij samenwerking nastreven tussen de vele belgicistische rechtse groepjes die Cox al had gecontacteerd. Uiteindelijk is er van dit vage voornemen niets in huis gekomen. Van Bilsen stond in ieder geval afwijzend tegenover Gueunings plannen met Cox. *“De atmosfeer van dat alles was muf, onfrisch”* concludeerde hij die avond in zijn dagboek.²²

's Anderendaags op 28 maart brachten Persijn en Van Bilsen de dag door in het huis van Gueuning in Soignies. Het drietal filosofeerde er over de oorlogssituatie en de Europese gedachte en Van Bilsen herhaalde daarbij zijn ideeën uit de ontwerpnota van 20 maart. Hij stelde dat een eengemaakt Europa slechts een kwestie van tijd was. Die eenmaking was momenteel enkel mogelijk door Duitsland en zolang dit gebeurde met respect voor de autonomie van de respectieve naties was Van Bilsen zelfs bereid om hieraan mee te werken. Weliswaar pas nadat de vijandigheden beëindigd waren. Als Duitsland de oorlog verloor dan bleef Europa volgens Van Bilsen nog *“lang chaotisch verdeeld”*. De hereniging van de Nederlanden echter, maakte dan misschien wel een betere kans. Hoe dan ook, het was dwaas om zich voor het einde van de oorlog aan een bepaald systeem te binden. *“Win eerst uw oorlog, en spreek dan over Europa”*. Het voornemen om de Nederlanden onder Duitse bezetting te herenigen, werd begin 1941 dus verlaten, zo bleek ook al uit de ontwerpnota. De *“Dietse droom”* op zich daarentegen werd helemaal niet opgegeven. Ook na het ontvullende besef dat de bezetter dit nooit zou toestaan onder de toenmalige omstandigheden bleef de herenigingsgedachte centraal staan in Van Bilsens politieke denken.

Zijn vasthouden aan de hereniging van de Nederlanden bleek ook uit zijn gesprek met een groep Nederlandse studenten bij Cracco thuis op 29 maart. Zoals dat wel meer het geval was voor Cracco's bezigheden, hebben we ook hier opnieuw het raden naar het wie, wat, hoe en waarom van deze bijeenkomst. Vast staat dat Van Bilsen er opnieuw zijn kijk op de toekomst van de Nederlanden bepleitte. Nadat de Nederlanders *“met studentenongeduld”* naar de praktische verwezenlijking van

Meteren). Dit geeft aan dat Van Bilsen zich van hen distantieerde, al verkeerde hij tegelijkertijd nog steeds in niet minder fascistische kringen.

22. Leuven, KADOC-K.U.Leuven, Archief Jef Van Bilsen, 3.4.9: Oorlogsdagboek augustus 1940-juli 1941, 27 maart 1941.

het Bourgondische Rijk vroegen, deed hij hen zijn opvattingen uit de doeken. In Nederland moesten het Nationaal Front van Arnold Meijer en de Nederlandsche Unie samenwerken en “*de elementen voor den wederopbouw*” leveren. In eigen land wilde Van Bilsen een Nationale Unie oprichten.²³ Tijdens de oorlog zouden beide vleugels “*de Dietsche staatswil in Noord en Zuid doen doordringen*” om dan na de bezetting tot de werkelijke hereniging over te gaan. Het is volgens ons vanuit die opvattingen dat Van Bilsen begin april een tweede reis naar Nederland ondernam.

Op woensdag 2 april nam Van Bilsen contact op met Cracco in Mechelen en besprak er zijn reisplannen naar Nederland. Gezien Cracco betrokken partij was in een rechtszaak in Nederland, kon hij als diens advocaat gemakkelijk aan een Passierschein raken. Van Bilsen wilde een tweede maal naar Nederland om daar nauwer contact te zoeken met het Nationaal Front, het driemanschap van de Nederlandsche Unie en de oud-Dinaso's die Voorhoeve niet hadden gevolgd naar de NSB.²⁴ Op 3 april reisde Van Bilsen naar Den Haag waar hij de dag nadien de tegenpartij van Cracco opzocht. Diezelfde dag probeerde Van Bilsen ook Henk Van der Wielen te bereiken. Van der Wielen was het hoofd van de kader- en opleidingscentrale van de Nederlandsche Unie in Vught.²⁵ Hij was echter niet op het

23. De Unie was in juli 1940 opgericht rond het driemanschap Louis Einthoven, hoofdcommissaris van de politie van Rotterdam, Johannes Linthorst Homan, commissaris van de Koningin en Jan De Quay, hoogleraar aan de Katholieke Hogeschool van Tilburg. De Nederlandse Unie was een politieke beweging met een vaag programma in het teken van een brede nationale samenwerking ter verwezenlijking van een ‘harmonische structuur’ en ‘sociale rechtvaardigheid’. Eigenlijk was de beweging vooral bedoeld om het NSB de wind uit de zeilen te halen door zowel de *Zivilverwaltung* als de Nederlandse burgers een alternatief te geven voor de beweging van Mussert. Daartoe werd samengewerkt met de bezetter en in dat spel van geven en nemen, werd soms behoorlijk ver gegaan zodat de historiografie lange tijd bijzonder kritisch was voor de Unie en het driemanschap. Hoe dan ook was de Unie een echte massabeweging. Met bijna een miljoen sympathisanten en zo’n zeshonderdduizend effectieve leden kende de beweging een kort maar hevig bestaan. In december 1941 maakten de Duitsers uiteindelijk een einde aan de bedrijvigheid van de beweging. Zie: G. Mulder, *Vaderlanders verenigd in nood. De onmogelijke spagaat van de Nederlandse Unie*, in: *NRC-Handelsblad*, 19 november 1999, p. 30; W. Ten Have, *De Nederlandse Unie. Aanpassing, vernieuwing en confrontatie in bezettingstijd*, Amsterdam, 1999.
24. In april 1940 had Arnold Meijer, leider van het fascistische Zwart Front, zijn beweging veranderd in het breder opgezette Nationaal Front. Zie: G.R. Zondergeld, *Nationaal Front*, in: *NEVB [...]*, pp. 2149-2150.
25. Hendrik Gerardus Wilhelmus Van der Wielen (1903-1990) was een overtuigd Groot-Nederlander en trad in 1926 toe tot het net opgerichte Dietsche Studentenverbond waar hij twee jaar later ook hoofdbestuur lid werd. Hij was een van de stichters van de Vereniging tot Stichting van Volkshoogescholen in 1931 en in 1932 werd hij de eerste hoofdleider van de volkshogeschool ‘Al-lardsoog’ in Friesland. In 1935 werd hij lid van de Rijksadviescommissie voor jeugdwerkloosheid. Toen Duitsland hem aan het begin van de bezetting vroeg om commandant te worden voor een nog op te richten Opbouw dienst weigerde Van der Wielen en in juli 1940 werd hij uiteindelijk secretaris van de Nederlandsche Unie. In die hoedanigheid was hij betrokken bij de diverse toenaderingspogingen tussen de Unie en het Nationaal Front. Hij bleef secretaris tot begin december, maar in werkelijkheid nam zijn assistent H. Roelfsema al vroeger zijn werk over. Uiteindelijk belandde Van der Wielen met een deel van de Unie in het verzet. Zie: H. Schippers, *Zwart en Nationaal Front*.

hoofdkantoor van de Unie in Den Haag, maar Van Bilsen kon er wel een afspraak maken voor de volgende dag met professor De Quay van het driemanschap.

Vanuit een telefooncentrale poogde Van Bilsen vervolgens om een aantal andere figuren te bereiken toen de voormalige Dinaso Van Meteren toevallig het telefoonkantoor kwam binnengewandeld.²⁶ Van Meteren nam hem mee naar een nabijgelegen café en sprak er over Voorhoeve en de bezetting. Niet veel later kwam ook Leo Picard zich bij hen voegen nadat Van Bilsen hem telefonisch had weten te bereiken. Picard was een Vlaming die als voormalig activist al in 1915 verhuisd was naar Den Haag. Sindsdien leverde hij er als journalist bijdragen aan een resem Nederlandse kranten en was hij redacteur bij het Haagse liberale dagblad *Het Vaderland*.²⁷ Volgens Van Bilsen zag Picard er die dag nogal vermoeid uit, maar “zijn woorden getuigden van een scherp inzicht” in de oorlogsomstandigheden. Picard was van mening dat de Duitsers zich in Nederland volledig klem hadden gezet door zich aan de NSB te binden. “Als de Duitsers hier ooit weggaan worden de NSB’ers aan de bomen opgeknoopt”, meende hij. Picard raadde Van Bilsen dan ook af om politieke actie te ondernemen tijdens de bezetting, want “als het misloopt met de bezetter” zou dit als activisme bestempeld worden.²⁸ Het idee om “blok te vormen” rond

Latijs georiënteerd rechts-radicalisme in Nederland (1922-1946), Amsterdam, 1986, pp. 204-205 en 441; J. Frieswijk, *Hendrik Gerardus Wilhelmus Van der Wielen*, in: *Biografisch Woordenboek van Nederland*, (www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn6/wielen).

26. Al tijdens zijn eerste reis naar Nederland in januari 1941 had Van Bilsen een onderhoud met Van Meteren. Deze had toen scherp uitgehaald naar Voorhoeves rol in de toetreding tot het Verbond der Nederlanders voor de oorlog en zijn arrogante houding sinds de fusie met het NSB. Zie: B. Lein, *Van Dinaso tot verzetsman. De handelingen van Jef Van Bilsen tussen 1940-1941 [...]*, p. 49.
27. Leo Picard (1888-1981) was als historicus een oud-leerling van Henri Pirenne. In de herfst van 1914 sloot hij zich aan bij de anti-Belgische en pro-Duitse groep Jong-Vlaanderen in Gent. Hij werd er hoofdredacteur van *De Vlaamsche Post*, een activistisch dagblad dat door Duitsland gefinancierd werd. Picard nam vanaf het voorjaar van 1915 echter hoe langer hoe meer afstand van de anti-Belgische opstelling van Jong-Vlaanderen. Hij evolueerde naar een min of meer belgicistisch standpunt en gaf daar uiting van in zijn bijdragen aan het dagblad. Uiteindelijk kwam het tot een botsing tussen de ‘picardisten’ en de rest van de beweging waarna Picard einde september 1915 naar Nederland vertrok. Hij werd er journalist en bleef met de Vlaamse beweging meelevend. Tijdens het interbellum toonde Picard zich relatief Duitsvriendelijk door een verregaande ‘*appeasement*-politiek’ te bepleiten en in mei 1940 liet hij zich al kennen als voorstander van een compromisvrede met Duitsland. Zie: L. Buning & P. van Hees, *Picard, Leo*, in: *NEVB [...]*, pp. 2149-2150; G. Durnez, *De Standaard. Het levensverhaal van een Vlaamse krant 1914-1948*, Tielt, 1985, p. 342. Van Bilsen kende Picard hoogstwaarschijnlijk via diens tweedelige geschiedenis van de Groot-Nederlandse beweging. Zie: L. Picard, *Geschiedenis van de Vlaamsche en Groot-Nederlandsche beweging*, Antwerpen, 1937.
28. In zijn onuitgegeven memoires stelt Van Bilsen dat het grotendeels Picard was die hem er uiteindelijk van overtuigde om zich van politieke actie te onthouden tijdens de bezetting. Het was nuttiger voorbereidingen te treffen voor de periode na de bezetting, “*openlijk voor zover het kan, zoniet in stilte*”. Na de oorlog heeft hij Picard hiervoor zelfs bedankt, aldus Van Bilsen. Zie: Leuven, KADOC-K.U.Leuven, Archief Jef Van Bilsen, 9.2.1.9: Onuitgegeven memoires, VIII, Teloorgang van het Verdinaso en Hendrik De Man verlaat het toneel, 24.

De Man leek hem dan wel weer redelijk. Hij waarschuwde Van Bilsen echter om niet te veel vertrouwen te stellen in de mogelijke medewerking van Abetz. Abetz was naar verluidt een avonturier die *“een persoonlijke rol zocht te spelen”*. Relatief lovend was de uitgeweken Vlaming dan weer wel over Van der Wielen, die hij een verstandig, maar ‘ietwat te humanitair’ man noemde. Van Meteren deelde die opvatting en vond de secretaris van de Unie iemand die overal het goede in zocht, maar het ook steeds bij onderzoeken hield. Over Arnold Meijer zei Van Meteren trouwens dat hij *“een pastoor”* was en het Nationaal Front een *“brave- jongensvereniging”*.

Op 5 april kon Van Bilsens afspraak met professor De Quay niet doorgaan, maar de algemene secretaris van de Unie, H. Staring was wel bereid om hem te ontvangen. Hij deed hem met plezier de korte geschiedenis en het programma van de Unie uiteen. De beweging stond volgens Staring verheven boven alle partijpolitiek en bleef loyaal tegenover de koningin, al had zij het land verlaten. Inhoudelijk steunde de Unie op vage principes als een *“corporatieve gedachte”* als vorm van socio-economische ordening en een autoritaire *“nieuwe orde in een nieuwe tijd”*. Staatskundige vernieuwing was nodig, maar kon tijdens de bezetting enkel voorbereid worden omdat dit een *“zuiver Nederlandse aangelegenheid was”*. Over de verhouding met België was Staring nogal ontwijkend. Hij erkende weliswaar de nood aan wederzijdse solidariteit tussen de buurlanden, maar over een eventuele hereniging werd niet gesproken in de vergaderingen en de publicaties van de Unie. Bovenal was de Unie tegen de NSB gericht aangezien die partij *“het Nederlands volksbestaan”* ondermijnde. *“Wij weigeren te geloven in de toekomst van de NSB”*, zei Staring. Bovendien was de bezetter volgens hem verstandig genoeg om de NSB na de oorlog niet aan de macht te helpen aangezien dit de verstandhouding tussen Nederland en Duitsland ernstig zou verstoren. Toen Van Bilsen hem vroeg wat nu precies het verschil tussen de Unie en het Nationaal Front was, antwoordde Staring dat vooral de perceptie van de Joodse gemeenschap in Nederland een splijtzwam was geweest tijdens de vergeefse toenaderingspogingen tussen beide bewegingen. Voor het Nationaal Front waren de Joden tijdelijke ‘gasten’ in Nederland, terwijl zij voor de Unie gewone Nederlanders waren, zo stelde Staring, daaraan toevoegend *“dat er toch zoiets als een Jodenvraagstuk bestond in Nederland”*. De volgende morgen vernam Van Bilsen via Staring dat het niet mogelijk was om iemand van het driemanschap te ontmoeten.²⁹

Op zondagavond 6 april had Van Bilsen een onderhoud met Arnold Meijer, de leider van het fascistische Nationaal Front. Meijer had in april 1940 zijn Zwart Front veranderd in het breder opgezette Nationaal Front. Het felle antisemitisme van het Zwart Front werd daarbij enigszins afgezwakt, terwijl het Groot-Nederlands

29. Leuven, KADOC-K.U.Leuven, Archief Jef Van Bilsen, 9.2.1.9: Onuitgegeven memoires, VIII, Teo- loogang van het Verdinaso en Hendrik De Man verlaat het toneel, pp. 15-23.

nationalisme nog sterker beklemtoond werd. Het is daarom weinig vanzelfsprekend dat Van Bilsen vanuit zijn "*Bourgondische*" oriëntering toenadering zocht tot het Nationaal Front.³⁰ Waarschijnlijk waren Meijers heftige uitvallen tegen de "*landsverraderlijke*" NSB een bindende factor die deze tegenstelling oversteeg en hoopte Van Bilsen een toenadering tussen het Front en de Unie te bevorderen. Meijer deed Van Bilsen die avond "*lang en breed*" de ontwikkeling van zijn beweging uiteen. Volgens hem was de Nederlandsche Unie opgericht tegen 'zijn' Nationaal Front. Hij wilde dit echter door de vingers zien en verklaarde zich tegenover Van Bilsen bereid om zijn beweging met de Unie te laten samensmelten. Bij een dergelijke fusie wilde hij bovendien zelfs het concept van het driemanschap aanvaarden, op voorwaarde dat hij er zelf ook deel van zou uitmaken.³¹ Van Bilsen vertelde op zijn beurt over de situatie in België. Over de solidariteit rond de koning, de verhoudingen tussen Rex, vnv en de Algemeene SS en over De Man. Tijdens zijn laatste dag in Nederland ging Van Bilsen langs bij het bevriende echtpaar Hans en Maria De Goey in Haarlem-Overveen. De Goey was een oud-Dinaso en had geen goed woord over voor de nazi's. Hij preekte momenteel het 'attentisme' en zei dat nog een aantal andere Dinaso-vrienden dat ook deden, zoals Lou Stolte, Geert Van der Horst en Wiet Knitel.³² Van Bilsen nam zich voor om hen tijdens een volgende reis naar Nederland op te zoeken want de volgende dag spoorde hij terug naar Brussel.³³

Het is niet helemaal duidelijk wat we moeten opmaken uit Van Bilsens contacten in Nederland. Volgens ons was Van Bilsen te weinig dromer om zijn hoop te vestigen op een eventuele samenwerking tussen het Nationaal Front van Meijer en de Nederlandsche Unie. Daarvoor was het water tussen beide bewegingen te diep. Een samenwerking tussen een eengemaakte Nederlandse en een nog op te richten Belgische vleugel, zoals Van Bilsen dit op 29 maart bij Cracco had uiteengezet, was dus duidelijk onmogelijk. Ook met De Man liep het enigszins spaak. Tijdens Van Bilsens afwezigheid was er op 7 april een nieuwe ontmoeting tussen De Man en

30. Onderhandelingen tussen Verdinaso-Nederland en Zwart Front hadden ook steeds gebotst op die tegenstelling. Meijers' Groot-Nederland sloot immers de 'Romaanse Provincies' uit. Zie: G.R. Zondergeld, *Nationaal Front [...]*, pp. 2149-2150. W. Zaal, *De herstellere. Lotgevallen van de Nederlandse fascistie*, Utrecht, 1966, pp. 182-183.
31. In werkelijkheid waren toenaderingen tussen het Nationaal Front en de Unie tijdens de nazomer van 1940 afgesprongen door Meijers koppigheid en zelfoverschatting. Een samenwerking tussen beide bewegingen werd toen door de Unie afgewezen uit terechte vrees voor een aanzienlijk ledenverlies en omdat Meijer in geval van een fusie de enige leider wilde worden van die eenheidsbeweging die hij 'Nederlandsch Front' wilde noemen. Zie: H. Schippers, *Zwart en Nationaal Front [...]*, pp. 194-198.
32. Deze figuren zouden Van Bilsen in 1943 helpen bij het opzetten van een clandestien inlichtingsnetwerk, genaamd de Dienst NB. Zie: Leuven, KADOC-K.U.Leuven, Archief Jef Van Bilsen, 9.2.1.11/2.: Onuitgegeven memoires, X, De geheime oorlog, of: topjes van een ijsberg, pp. 15-16.
33. Leuven, KADOC-K.U.Leuven, Archief Jef Van Bilsen, 9.2.1.9: Onuitgegeven memoires, VIII, Teoorgang van het Verdinaso en Hendrik De Man verlaat het toneel, pp. 24-25.

Gueuning geweest. Gueuning stelde toen voor om de culturele bijdragen voor *Le Travail* te laten schrijven door de Waalse Dinaso's Paul Danhier en Jacques Boseret. De Man nam daarna dadelijk schriftelijk contact op met Danhier die advocaat was en even later volgde een eerste ontmoeting tussen beiden. Danhier raadde De Man daarbij aan om ook Boseret op cultureel vlak te laten meewerken aan de krant aangezien deze architect was van opleiding en momenteel aan het hoofd stond van het *Communauté Nationale des Artistes*.³⁴ Tot een concrete samenwerking tussen de Waalse Dinaso's en De Man is het volgens ons evenwel nooit gekomen, althans niet in het kader van *Le Travail*. Tegen de tijd dat de uitgave van het dagblad goed en wel gestart was, interesseerde De Man zich namelijk meer voor een ander project, waarover dadelijk meer. *Le Travail* bleek trouwens al snel geen daverend succes te worden en de Unie voor Hand- en Geestesarbeiders zelf gleed steeds verder in Duitsgezinde handen.³⁵

TUSSEN TONY HERBERT EN DE NATIONALE BOND-VLAANDEREN

Op 19 april 1941 werd Paul Persijn door de Duitsers aangehouden. Het was de laatste maal dat de *Militärverwaltung* moest duidelijk maken dat een alternatief voor het *Verdinaso* van François niet getolereerd zou worden.³⁶ Van Bilsen en Persijns vrouw Bertje probeerden hem tweemaal te bezoeken maar dit werd hen telkens geweigerd door de Antwerpse *Feldkommandantur*. Op 22 april lukte het hen toch om de gevangenis binnen te raken nadat Van Bilsen zich er had voorgesteld als Persijns advocaat. Persijn zag er die dag zwaar aangeslagen uit, maar zou op 25 april alweer vrijkomen op voorwaarde "*alle actie stil te leggen*".³⁷ Niet veel later werd hij medewerker van de Nationale- Landbouw- en Voedingscorporatie (NLVC). De NLVC, onder leiding van VNV'er Piet Meuwissen, zou na de schipbreuk van het *Verdinaso* overigens wel meer oud-Dinaso's herbergen. Sinds haar oprichting door de Duitsers in augustus 1940 poogde de corporatie het hele ravitaillingsprobleem zo efficiënt mogelijk op te vangen door enerzijds de Belgische bevolking op een "*dirigistisch dieet*" te zetten en anderzijds zoveel mogelijk verwante instellingen

34. Brussel, CEGESOMA, Archief Hendrik De Man, AA 624/285: Brief Louis Gueuning aan Hendrik De Man, 12 april 1941 en brief Paul Danhier aan Hendrik De Man, 17 april 1941.

35. *Le Travail* verkocht nooit meer dan 14 000 exemplaren en werd een financiële ramp. Door een gebrek aan lezers, een problematische financiering en tegenwerking door de *Militärverwaltung*, het VNV en het opkomende socialistische verzet, zag men zich al in september 1941 genoodzaakt om het dagblad om te vormen tot een weekblad. In februari 1942 ten slotte, verdween *Le Travail* definitief. Zie: M. Claeys-Van Haegendoren, *Hendrik De Man [...]*, pp. 347-348.

36. Leuven, KADOC-K.U.Leuven, Archief Jef Van Bilsen, 9.2.1.9: Onuitgegeven memoires, VIII, Te-loorgang van het *Verdinaso* en Hendrik De Man verlaat het toneel, p. 25.

37. Brussel, CEGESOMA, Archief Hendrik De Man, AA 624/304: Brief Jozef Van Bilsen aan Hendrik De Man, Brussel, 3 juni 1941.

Prentbriefkaart met op de achterkant: *"Tony Herbert, geboren te Lokeren den 26 Juli 1902. Technisch Student aan de Katholieke Universiteit te Leuven. Voorzitter Oost-Vlaamsche Gouwgilde, Leuven, en van de Katholieke Oost-Vlaamsche Studentenbond ; Ondervoorzitter Vlaamsch-nationalen Studiekring, Leuven. 1924-1925. Werd op 10 November 1924 uit de Katholiek Universiteit gesloten om zijn Vlaamsch-nationale actie."* [ADV N, VFA 1621]

te centraliseren.³⁸ Zodoende breidden de bevoegdheden van de NLVC zich steeds verder uit tot de corporatie in september 1944 ontbonden werd door de Belgische regering. Op het hoogtepunt van haar activiteiten stelde de corporatie ongeveer 120 000 mensen te werk.³⁹ Daaronder bevonden zich een opmerkelijk aantal oud-Dinaso's zoals Persijn, maar ook Pol Van Herzeele, Ast Fonteyne en Willem Melis.⁴⁰ Deze laatste werd er zelfs leider van de dienst Pers en Propaganda.⁴¹ Wij durven er bovendien vanuit gaan dat ook Van Bilsen aanvankelijk een functie bij de NLVC ambieerde, maar dat zijn kandidatuur geweigerd werd door Meuwissen en het VNV. Althans, dat is wat wij opmaken uit zijn dagboeknota's van 15 mei 1941. Daarin beschreef hij een ontmoeting met de ons verder onbekende Yvan Denis. Denis werkte bij het NLVC en had geprobeerd om ook Van Bilsen bij de corporatie binnen te krijgen. Meuwissen stelde echter zijn veto tegen Van Bilsen en volgens Denis zat het VNV hierachter. Persijn daarentegen werd wel aangenomen. Denis stelde dat, in de ogen van het VNV, "*il y a des Dinaso's et des Dinaso's*".⁴² Het fijne van dit alles weten we jammer genoeg niet en het is op zijn zachtst gezegd opmerkelijk dat de Dinaso die het langst en het meest gedreven bleef 'concurreren' met het VNV, wel een aanvaardbare medewerker was en Van Bilsen niet.

In deze omstandigheden nam Tony Herbert contact op met Van Bilsen. Herbert was burgerlijk ingenieur van opleiding en had als ondernemer een carrière opgebouwd in de NV Kortrijkse Katoenspinnerij. Hij had als student in de beginjaren 1920 het AKVS mee in het Vlaams-nationalistische vaarwater geloodst en was dan vanuit zijn streven naar Vlaams-nationalistische eenheid in 1933 betrokken bij de oprichting van het VNV.⁴³ Herbert was in grote mate bepalend geweest voor het antiparlementaire, extreem-rechtse en Groot-Nederlandse programma van het VNV, maar trok zich enkele maanden na de stichting alweer terug uit de beweging.

38. A. Henau & M. Van Den Wijngaert, *België op de bon. Rantsoenering en voedselvoorziening onder Duitse bezetting 1940-1944*, Leuven, 1986, pp. 45-49. Meuwissen (1909-1968) was een oud-preses van het Katholiek Vlaams Hoogstudentenverbond, en werd na de bezetting tot vijf jaar cel veroordeeld wegens collaboratie. In 1964 kreeg hij eerherstel waarna hij vanaf mei 1967 bij *De Standaard* te werk gesteld werd.
39. L. Van Molle, *Ieder voor allen. De Belgische Boerenbond 1890-1990*, Leuven, 1990, p. 315.
40. Persijn spioneerde er vanaf oktober 1941 voor de groep Athos en vanaf 1943 gaf hij ook informatie door aan de groep Othello. Zo leverde hij vanaf juli 1943 via Van Dorpe valse papieren, zodat geheim agenten van Othello zich konden voordoen als NLVC-ambtenaren. Zie: Ba. De Wever, *De schaduw van de leider. Joris Van Severen en het na-oorlogs Vlaams-nationalisme (1945-1970)*, in: *BTNG*, jg. 31, 2001, nr. 1-2, p. 219. En A. Anthonissen e.a., *Ast Fonteyne 1906-1991. Een kwestie van stijl*, Leuven, 1999, p. 140.
41. E. Vandewalle & G. Durnez, *Melis, Willem*, in: *NEVB [...]*, pp. 2031-2032.
42. Leuven, KADOC-K.U.Leuven, Archief Jef Van Bilsen, 3.4.9.: Oorlogsdagboek augustus 1940 - juli 1941, 15 juni 1941.
43. Herbert behaalde zijn diploma voor de centrale examencommissie. Samen met Gerard Romsee en Paul Beeckman was hij immers van de Leuvense universiteit gestuurd vanwege zijn rol in de studentenrevolte van 1924-1925. D. Luyten, *Herbert, Tony*, in: *NEVB [...]*, pp. 1427-1429.

Hij kon niet goed overweg met de eigengereidheid van vnv-leider Staf De Clercq die hij nochtans zelf naar voren had geschoven. Geïnspireerd door de Nieuwe Marsrichting van Van Severen evolueerde hij steeds meer in een pro-Belgische richting waardoor hij nogal geïsoleerd kwam te staan in de toenmalige Vlaamse beweging.⁴⁴ Herberts politiek-ideologische aanleunen bij het Verdinaso bleef niet onopgemerkt bij de Dinaso's en vooral Van Dorpe en Melis werden goed bevriend met de flamboyante industrieel. Zij wilden Herbert maar al te graag in de Verdinaso-leiding opnemen, maar Van Severen hield dit tegen. Herbert was voor Van Severen niet meer dan een ander. *"Het is voor iedereen hetzelfde, ze moeten allemaal langs de kleine deur binnenkomen"*, zo redeneerde de Dinaso-leider. In werkelijkheid had Van Severen waarschijnlijk schrik dat een autoritaire figuur als Herbert zijn gezag binnen het Verbond zou aantasten. Begin 1938 stichtte Herbert samen met Jef Rombouts een Vlaamse Vereniging voor Reserveofficieren (vvro).⁴⁵ Doel van de vvro was *"Vlamingen warm maken voor het leger en het leger vervlaamsen"*. Tijdens de bezetting vielen de activiteiten van de vvro echter stil zodat de Vereniging eigenlijk slechts twee jaar echt actief was geweest.⁴⁶

Herberts politieke actie tijdens de bezetting lag min of meer in het verlengde van zijn vvro-initiatief. Na zijn demobilisatie op 1 september 1940 begon hij haast onmiddellijk aan de uitbouw van een netwerk van kleine *"morele weerstandsgroepen"*.⁴⁷ Hij was volgens Van Bilsen een van de weinige figuren die *"nooit heeft willen twijfelen aan de uiteindelijke Britse overwinning en de Duitse nederlaag"*. Bovendien vond Herbert dat, gezien *"een Duitse overwinning voor ons land en volk een catastrofe zou zijn, wij slechts in één hypothese moesten werken"*. Die hypothese ging uit van een geallieerde zege waarna in ons land een politiek machtsvacuüm zou ontstaan. Volgens Herbert kon de regering-Pierlot namelijk onmogelijk terugkeren na de bezetting. *"Daarvoor was de breuk met de koning en met het land te diep en te onherstelbaar."* Aangezien ook de traditionele partijen hun gezag verloren hadden, moest de koning na de bevrijding op zoek gaan naar een capabele overgangsregering. Herbert zag het als trouw royalist als zijn taak om tijdens de bezetting een 'eensgezinde en bevoegde groep mensen' klaar te stomen om, onmiddellijk na de bevrijding, *"de eenheid van het land te verzekeren"* om de economische, sociale en politieke problemen van de

44. S. Verhaeghe, *Tony Herbert. Een politieke biografie*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Rijksuniversiteit Gent, departement politieke wetenschappen, 1988, pp. 68-69.

45. Rombouts (1893-1952) was na zijn ervaringen als officier tijdens de Eerste Wereldoorlog een van de voorvechters voor een vernederlandsing van het leger. Hij was een van de oprichters van het Verbond der Vlaamse Oud-strijders (VOS) en hielp mee de IJzerbedevaarten te organiseren. Zie: R. Boijen, *Rombouts, Jef*, in: *NEVB [...]*, pp. 2645-2646.

46. R. Boijen, In de rand van het vervlaamsingsproces van het leger: Tony Herbert en de Vlaamse Vereniging voor Reserve-Officieren, in: *Belgisch Tijdschrift voor Militaire geschiedenis*, jg. 27, 1987, nr. 1, pp. 55-64.

47. S. Verhaeghe, *Tony Herbert. Een politieke biografie [...]*, p. 146.

naoorlogse periode het hoofd te kunnen bieden. De grootste uitdaging hierbij zou volgens Herbert de integratie van Walen en Vlamingen in een *"nieuw België"* zijn.

Concreet begon hij tijdens het najaar van 1940 voordrachten te geven *"over de nationale betekenis van de Vlaamse Beweging"*. Herberts 'type-spreekbeurt' behandelde steeds het ontstaan, de oorzaken en de doelstellingen van de Vlaamse beweging. Centraal hierbij stond telkens de zogenaamde *"breuk met de natuurlijke eliten"*. Adel en burgerij hadden zich laten verfransen en waren zo hun culturele invloed over het Vlaamse volk verloren. Om de Vlaamse zaak te dienen, moest deze Franssprekende Vlaamse elite opnieuw geïntegreerd worden in de Vlaamse cultuur. Nog een andere integratie was evenzeer vereist volgens Herbert, namelijk die tussen Vlaanderen en België. De Vlamingen moesten hun plaats krijgen *"in alle geleidingen van de Belgische maatschappij"*. Enkel *"dank zij de integratie van de eliten, en de algemene tweetaligheid van de kaders en leiders"* kon Vlaanderen *"zijn historische plaats terugvinden op economisch gebied"*. Toenadering tussen Waalse en Vlaamse elites en de vervlaamsing van de Franstalige Vlamingen stonden dus centraal in Herberts discours. Hij richtte zich daarom bewust ook op Franstalige adel en bourgeoisie. Met dit *"werk van nationale vernieuwing"* op zoek naar *"Belgische synthese"* oogstte hij al snel succes gezien het patriottisme hoogtij vierde in de meeste milieus die hij aandeed.

Herbert sprak steeds voor een besloten kring genodigden, soms slechts voor een paar personen, en haast altijd bij particulieren thuis. Zijn campagne genoot vooral bijval bij de meest welstellende sociale kringen, maar al bij al was zijn publiek relatief breed. Van jonge Vlaamse intellectuelen tot belgicistische adel en Waalse rijken. Bij de uitbouw van zijn discussiegroepen kon Herbert een beroep doen op een aantal kernen van universiteitsstudenten uit de Katholieke Actie en op zijn vvro-contacten, maar ook op individuele vrienden zoals de Dinaso's Van Dorpe en Melis. Zodoende kon Herbert begin 1941 al een beroep doen op een bescheiden netwerk van geëngageerde studiegroepen, al was het toen nog te vroeg om te spreken van een beweging met een minimum aan structuur en doelstellingen. Vanaf maart 1941 vertakte dit netwerk zich ook tot Wallonië. Daar waren vooral de Luikenaars Joseph Meurice, baas van de steenkoolmijn van Whérister en de bankier Albert Lohest voortrekkers van het initiatief.⁴⁸

Volgens Van Bilsen was Herbert *"ontegensprekelijk bezig met de oprichting van een beweging"* tegen de tijd dat deze hem erover aansprak in het voorjaar van 1941. *"Het doel van de beweging begon vorm te krijgen, en hij [Herbert] overwoog welke structuur hij eraan zou geven."* Van Bilsen kende Herbert overigens al goed van voor de bezetting. Zijn broer Bert was namelijk goed bevriend geweest met

48. Leuven, KADOC-K.U.Leuven, Archief Jef Van Bilsen, 9.2.1.10/1: Onuitgegeven memoires, IX, De Herbert-beweging, pp. 1-10; S. Verhaeghe, *Tony Herbert. Een politieke biografie [...]*, pp. 149-155.

Adriaan Scharpé, de jongste zoon van de befaamde professor Lodewijk Scharpé, wiens dochter met Herbert getrouwd was. Bij gelegenheden ten huize de familie Scharpé hadden Van Bilsen en Herbert elkaar dus al vroeg persoonlijk leren kennen. Voordien kende Van Bilsen hem uiteraard al "*van naam*" na Herberts gerucht-makende uitsluiting aan de Leuvense universiteit in 1924. In 1938 was Van Bilsen trouwens een van de genodigden voor de stichtingsvergadering van de VVRO op 6 februari 1938.⁴⁹ Hij ging hier toen vermoedelijk niet op in, al werd hij later dat jaar wel lid van de Vereniging.⁵⁰

Wanneer Herbert precies contact opnam met Van Bilsen is onduidelijk. In zijn memoires heeft Van Bilsen het over onregelmatige ontmoetingen vanaf "*begin 1941*". Vermoedelijk werd hierbij al over Herberts analyse van de oorlogstoestand gesproken. In de dagboeknotities wordt Herbert pas vanaf 24 april vermeld in het kader van een nieuwe samenkomst in Brussel. Die dag had Van Bilsen, volgens zijn memoires, "*een [eerste?] grondig gesprek over Herberts plannen. Het was zijn [Herberts] opzet over gans België clandestien, een actie te voeren, gericht op 'een nieuw België' waarin de Vlamingen volwaardig zouden geïntegreerd zijn, en verstandhouding zou heersen tussen noord en zuid.*" In de uitbouw van dit clandestiene netwerk was Herbert nog op zoek naar betrouwbare aanknopingspunten in Wallonië. Blijkbaar ging Van Bilsen min of meer akkoord met Herberts opzet, want op 17 mei regelde hij een ontmoeting tussen Herbert en Gueuning. Ook Van Dorpe was hier trouwens bij aanwezig.⁵¹ Gueuning kon zich blijkbaar wel vinden in Herberts plannen, maar uiteindelijk is er van een samenwerking tussen beiden geen sprake geweest. Volgens Van Bilsen waren Herbert en Gueuning "*psychologisch of sentimenteel (...) niet geschikt om samen te werken. Beide wilden 'baas' zijn, zou men hebben kunnen zeggen. Eigenlijk wilde Herbert aan concrete politiek doen, Gueuning aan abstracte.*"⁵² Concurrerende ego's en een verschil qua aanpak verhinderden blijkbaar een eventuele samenwerking.

Op 28 mei had Van Bilsen een lang gesprek met Herbert over de oorlogssituatie en de toekomst van Europa. Van Bilsen was zoals vermeld een voorstander van een Europese eenmaking, maar een eenmaking onder Germaanse hegemonie bedreigde volgens Van Bilsen het "*Vorherrschaft van het statennationalisme*". Dit "*statennationalisme*" moest nochtans de basis van Europa worden, stelde hij te-

49. Leuven, KADOC-K.U.Leuven, Archief Jef Van Bilsen, 3.1: Brief Tony Herbert aan Jef Van Bilsen, 22 januari 1938.

50. L. Saerens, *Inventaris van het archief Anton A. Jozef (Jef) Van Bilsen (1913-1996)*, Leuven, 2002, p. 5.

51. Leuven, KADOC-K.U.Leuven, Archief Jef Van Bilsen, 3.4.9: Oorlogsdagboek augustus 1940-juli 1941, 24 april 1941.

52. Leuven, KADOC-K.U.Leuven, Archief Jef Van Bilsen, 9.2.1.10/1: onuitgegeven memoires, IX, De Herbert-beweging, pp. 3-8.

genover Herbert. *“Europa zal groeien uit de voorhanden zijnde vitale krachten. Uit de Duitse politieke en economische organisatie, de Italiaanse evenwichtspolitiek, de Fransche culturele superioriteit, de Oost-Europese Siedlung en rijkdom, de gemeenschapelijke exploitatie en besiedlung van Afrika.”* De hele wereld moest *“door Europa beheerscht worden”* en daarin was *“de engelsche wereld”* dan weer *“schitterend en efficiënt”*. Daarom pleitte hij voor een compromis tussen de belligerenten. Gezien de Nederlanden minder politieke slagkracht hadden dan pakweg Frankrijk of Italië zouden zij waarschijnlijk meer moeten inboeten aan een supranationaal Europees Niveau. *“Wij mogen dit betreuren”*, gaf Van Bilsen toe, maar *“wij mogen er niet blijven bij stilstaan. Voor ons zijn er veel dingen die sacrosanct zijn en voor onze achterkleinkinderen waardeloos.”* Op dit cruciale moment in de oorlog was het volgens Van Bilsen zaak om de toekomst van Europa vrij te stellen van de gevreesde germanisatie. *“Onze generatie staat in de branding. Ze zal veel doorstaan, maar ook veel beleven en zien gebeuren, (...), wellicht zien we nog de nieuwe morgen der orde die later uit dezen chaos zal ontstaan. Wij moeten attentisten zijn van een hogere orde.”* ‘Wij’ dat was voor Van Bilsen de *“geestkern die Van Severen voortzetten, beleven, redden”*. Deze geestkern moest ondanks de overtuiging van een Duitse overwinning, niet *“rücksichtslos in de Germaansche brij plonsen”*, maar innerlijk zichzelf blijven: *“de elite van het volk”*. Dit in tegenstelling tot het *“germaniseerend VNV-extremisme, de Herrschaft der minderwärtigen, de VNV-ers bij ons, de NSB in Nederland. De tijdelijke triomf van De Clercq, François, Delafortrie zou echter niet in de geschiedenis van ons volk gaan”*, aldus Van Bilsen.⁵³

Het is duidelijk dat Van Bilsen tijdens de eerste helft van 1941 nog steeds overtuigd was van *“de Duitse zegepraal”* en de perspectieven op een Europese eenmaking die dit met zich meebracht. Hij drukte tijdens het gesprek met Herbert echter ook duidelijk zijn hoop uit in een andere toekomst. Zo hoopte Van Bilsen ten eerste op een snelle compromisvrede en ten tweede op een niet-gegermaniseerd maar wel eengemaakt Europa op basis van de gebundelde krachten van de onafhankelijke natiestaten. Tegenover die bezetter zag hij zichzelf als een *“attentist van een hogere orde”*. Hij was tijdens het voorjaar van 1941 blijkbaar tot het inzicht gekomen dat de Duitse politiek in de Nederlanden louter steunde op Germaansgezinde bewegingen. Indien Duitsland de oorlog won dan kon hij de droom van een hereniging van de Nederlanden en misschien zelfs van een zelfstandig België vergeten. Voorwaardelijke collaboratie met behoud van eigen waarden en normen was dus onmogelijk. *“Attentisme van een hogere orde”* betekende bovendien dat Van Bilsen niet wilde wachten om kant te kiezen tot de oorlogskansen beslist waren. Hij sprak zich in die zin dus uit als voorstander van een geallieerde overwinning, ook

53. Leuven, KADOC-K.U.Leuven, Archief Jef Van Bilsen, 3.4.9: Oorlogsdagboek augustus 1940-juli 1941, 28 mei 1941.

al bleef hij geloven in de militair-politieke superioriteit van Duitsland. Herbert daarentegen gebruikte strategische en economisch onderbouwde argumenten om aan te tonen dat het Verenigd Koninkrijk de grootste kans op de eindoverwinning genoot. Volgens Van Bilsen wierf Herbert tijdens het onderhoud trouwens zichtbaar om zijn medewerking. Toch zou Van Bilsen zich pas na een laatste poging met De Man volledig op de Herbert-beweging werpen.

MET DE MOED DER WANHOOP: DE LAATSTE KANS VOOR HENDRIK DE MAN

In april 1941 publiceerde De Man drie bijdragen in *Le Travail* over loonkwesties. Hij zag daarbij echter de Duitse censuur over het hoofd en Harry von Craushaar, de adjunct van generaal Eggert Reeder, hoofd van de Militärverwaltungsstab, verbood hem nadien om nog openbare lezingen te geven. Enkel in besloten kring en met de expliciete toelating van de Duitse overheid mocht De Man nog optreden als politicus.⁵⁴ Deze sanctie toont aan dat De Man geleidelijk aan krediet verloor bij het bezettingsregime. In de aanloop naar de Dag van de Arbeid gaf hij nog een aantal lezingen voor uitgenodigde toehoorders. Tijdens een daarvan, op 30 april in Brussel, was Van Bilsen een van de genodigden.⁵⁵ De Man herhaalde toen de wenselijkheid van een autoritaire en socialistische eenheidspartij, hoewel dit best kon wachten tot na de oorlog. Voorts bepleitte hij de economische en politieke integratie in Europa en het einde van de aparte nationale staten. Hij wenste daarom zoveel mogelijk onderlinge 'Anschluss' tussen de buurlanden, een uitspraak die Van Bilsen nadien freudiaans interpreteerde als een toespeling op de hereniging van de Nederlanden.⁵⁶

Voor zover ons bekend is, hield De Man zijn laatste lezing op 8 mei 1941 in Roeselare. Op 10 mei werd de Eenheidsbeweging-vnv officieel voorgesteld en volgens Mieke Claeys-Van Haegendoren, kon dit niet anders dan De Mans "actievrijheid verminderen". De spanningen tussen De Man en het vnv op het vlak van de staatkundige politiek en de interne machtsstrijd binnen de UHGA evolueerden volgens Claeys-Van Haegendoren steeds verder in het nadeel van De Man naarmate het vnv aan invloed won. Begin juni slaagde het vnv er trouwens in om een lezing van De Man in Gent te laten verbieden. Daarna kreeg hij van de bezetter geen enkele toelating tot spreken meer. In die zin moet de poging van De Man om een Nationale Bond-Vlaanderen (NBV) op te richten, beschouwd worden als een laatste poging om alsnog een alternatief op te werpen tegen de eenheidsbeweging rond het vnv. In zijn streven om zo nog een 'minimum aan Belgische onafhankelijkheid

54. M. Claeys-Van Haegendoren, *Hendrik De Man [...]*, p. 346.

55. Leuven, KADOC-K.U.Leuven, Archief Jef Van Bilsen, 3.4.7.1/2: Uitnodiging opgesteld door Albert Bytebier aan Jef Van Bilsen, s.d. 1941.

56. Leuven, KADOC-K.U.Leuven, Archief Jef Van Bilsen, 9.2.1.9: Onuitgegeven memoires, VIII, Te-loorgang van het Verdinaso en Hendrik De Man verlaat het toneel, pp. 28-30.

te waarborgen' werd ook Van Bilsen opnieuw gecontacteerd.⁵⁷

Concreet had De Man tijdens het voorjaar van 1941 inspiratie gevonden in het initiatief van Robert Poulet en Raymond De Becker, de respectieve hoofdredacteuren van *Le Nouveau Journal* en de 'gestolen' *Le Soir*, de twee belangrijkste kranten uit de nationalistische Nieuwe-Ordepers.⁵⁸ Zij brachten alle rechtse Waalse groeperingen samen onder de noemer Parti Unique des Provinces Romanes de Belgique.⁵⁹ Omdat de Parti Unique zich belgicistisch en socialistisch opstelde, werd bij de oprichting ervan een beroep gedaan op de Waalse demanisten. Wanneer De Man precies betrokken raakte bij de plannen van Poulet en De Becker is voor ons niet helemaal duidelijk. Volgens Claeys-Van Haegendoren was De Man, naast De Becker, een van de twee belangrijkste promotoren van het Waalse initiatief.⁶⁰ Volgens ons gaat dit echter voorbij aan het feit dat Poulet al in november 1940 rondliep met, weliswaar vage, plannen voor een dergelijk project.⁶¹ Ook de vermeende beweegredenen van de initiatiefnemers, namelijk de angst voor een eventuele aansluiting van Wallonië bij Frankrijk geeft ons geen uitsluitsel over de chronologie van de feiten. Volgens Jan Velaers en Herman Van Goethem circuleerden geruchten over een dergelijke 'Anschluss' pas vanaf begin juli 1941. Toen bestond de Parti Unique zeker al enkele maanden.⁶² Het staat echter buiten kijf dat dergelijke geruchten en wensuitingen

57. M. Claeys-Van Haegendoren, *Hendrik De Man [...]*, pp. 351-352.

58. Raymond De Becker (1912-1968) kwam oorspronkelijk uit christendemocratische kringen, maar evolueerde na een reis naar Duitsland in 1936 tot een overtuigd aanhanger van de Nieuwe Orde. Als redacteur van *L'Indépendance* en stichter van het tijdschrift *L'Ouest* was hij een van de vaste gasten op het 'salon Didier' van het echtpaar Didier uit Elsene. Hij leerde er tal van figuren van rexistische signatuur, maar ook De Man en Paul-Henri Spaak kennen. Die contacten kwamen hem goed van pas toen hij in de zomer van 1940 onder impuls van de Militärverwaltung tot de nieuwe Chef des services rédactionnels et administratifs van de 'gestolen' *Le Soir* werd aangesteld. Vanaf oktober 1940 vervulde hij er ook de functie van hoofdredacteur waardoor hij een tijd lang zowel beheerder-directeur als redactieverantwoordelijke van het dagblad werd. In oktober 1943 werd De Becker echter uit zijn functie ontzet door de Duitsers nadat hij zich in een aantal artikels te kritisch had uitgelaten over de 'germanisatie' van Degrelle. Als belgicistisch collaborateur was De Becker een typisch adept van het devies '*Sauvons l'essentiel*' rond koning, land, godsdienst en elite. Zie: A., Colignon, *Première page, cinquième colonne*, in: F. Balace, *Jours noirs*, Brussel, 1992, pp. 12-16. Zie: E. De Bens, *De Belgische dagbladers onder Duitse censuur*, Antwerpen, 1973, pp. 333-341.

59. Volgens José Gotovitch en Chantal Kesteloot zou de beweging eerst Mouvement socialiste et monarchiste de Belgique romane, heten. Waarom dit uiteindelijk niet het geval was, werd niet vermeld. Zie: J. Gotovitch & C. Kesteloot, *Het gewicht van het oorlogsverleden*, Gent, 2002, p. 37.

60. M. Claeys-Van Haegendoren, *Hendrik De Man [...]*, p. 352.

61. Leuven, KADOC-K.U.Leuven, Archief Jef Van Bilsen, 3.4.9: Oorlogsdagboek augustus 1940-juli 1941, 11 november 1940.

62. De aanzet tot dergelijke geruchten was de uitzending van Radio Londen op 2 juli 1941 waarin gemeld werd dat de Franse admiraal Jean-Francois Darlan heel Frankrijk had opgeroepen om te collaboreren. Territoriaal zouden Elzas-Lotharingen en Frans-Vlaanderen moeten worden opgeofferd, maar Waals-België en Romaans Zwitserland zouden ter compensatie bij Frankrijk gevoegd worden, aldus Darlan. Zie: J. Velaers & H. Van Goethem, *Leopold III: de koning, het land*,

in die richting al vroeger lucht kregen in Wallingante kringen.⁶³

Wij weten niet precies wanneer De Man voor het eerst hoorde van het project van Poulet en De Becker, maar zijn plannen om een Vlaams pendant van de Parti Unique op te richten, mogen volgens ons niet voor mei 1941 gesitueerd worden. Pas einde mei werden de eerste gesprekken gevoerd met mogelijke medestanders.

Van Bilsens rol in dit alles is bijzonder interessant. In zijn onuitgegeven memoires beweerde Van Bilsen dat hij al op 20 maart een nota opstelde die *“handelde over het programma van een op te richten ‘Nationale Bond-Vlaanderen’, en de publicatie van een Nederlandstalig dagblad onder de leiding van De Man”*. Bovendien, zo beweerde Van Bilsen, hadden zij diezelfde dag *“heel wat tijd besteed om het eens te worden over de benaming van die Nationale Bond-Vlaanderen”*.⁶⁴ De gang van zaken zoals Van Bilsen die voorstelde, klopt echter niet. Ten eerste werd hij pas op 29 mei betrokken bij het nieuwe initiatief van De Man.⁶⁵ Ten tweede haalde Van Bilsen in zijn memoires twee programmanota's door elkaar. Namelijk die van 20 maart waarin hij zijn ontwerp voor een Nederlandstalig dagblad onder directie van De Man voorstelde en een pas later opgestelde *Proeve van een Program voor den Nationalen Bond-Vlaanderen*.⁶⁶ Ten derde kwam de discussie met De Man over de naam Nationale Bond-Vlaanderen pas op 7 juni aan bod in Van Bilsens oorlogsdagboek.⁶⁷ Aangezien Van Bilsen bij de redactie van zijn memoires steeds duidelijk op zijn dagboeknota's steunde, is het nogal opmerkelijk dat hij die hier, al dan niet

de oorlog [...], p. 627.

63. Met name de groep rond de Luikse industrieel en voorman van de zogenaamde Action Wallonne, Georges Thone, droomde al langer van een aansluiting van Wallonië bij Frankrijk en naarmate de oorlog vorderde, zou hij zich meer en meer gaan profileren als dé contactpersoon tussen separatistisch Wallonië en het Vichy-regime. Zie: H. Hasquin, *Les séparatistes wallons et le gouvernement de Vichy (1940-1943). Une histoire d'omerta* (Académie Royale de Belgique, Classes des lettres et des sciences morales et politiques), Brussel, 2004, pp. 22 en 137-138. Let wel, het was voor Thone slechts bijzaak met welk Frankrijk het zuiden van België aansluiting zou vinden: *‘seul compte le but final, à savoir la scission de la Belgique et la possibilité pour un Wallon de pouvoir, légalement, se dire “de nationalité française” et non plus “tristement belge”*. Zie: C. Lanneau, Bruits autour d'un faux silence. À propos du livre de Hervé Hasquin, *Les séparatistes Wallons et le gouvernement de Vichy (1940-1943). Une histoire d'Omerta*, in: *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, nr. 16, 2005, p. 240.
64. Leuven, KADOC-K.U.Leuven, Archief Jef Van Bilsen, 9.2.1.9, onuitgegeven memoires, VIII, Te loorgang van het Verdinaso en Hendrik De Man verlaat het toneel, 15-23.
65. Leuven, KADOC, Archief Jef Van Bilsen, 3.4.7.1/2: Brief Hendrik De Man aan Jef Van Bilsen, 29 mei 1941.
66. Waarschijnlijk werd Van Bilsen bij het opstellen van zijn memoires verward door het feit dat hij zijn ontwerpnota voor het dagblad op 3 juni op vraag van Tommelein naar De Man opstuurde in de context van een eerste samenkomst ter oprichting van de NBV. Hierover dadelijk meer, maar laat het echter duidelijk zijn dat, toen Van Bilsen op 20 maart zijn ontwerpnota opstelde, er nog helemaal geen sprake was van plannen voor een Nationale Bond-Vlaanderen.
67. Leuven, KADOC-K.U.Leuven, Archief Jef Van Bilsen, 3.4.9: Oorlogsdagboek augustus 1940-juli 1941, 7 juni 1941.

bewust, negeerde en een andere, vroegere datum opgaf. Volgens ons moet hier geen verborgen agenda achter gezocht worden. We houden daarbij rekening met de kenmerkende openheid en grondigheid van de rest van Van Bilsens memoires en het feit dat een vroegere voorstelling van de zaken geen enkel aanwijsbaar doel kan dienen.

Het staat vast dat Van Bilsen pas op 29 mei expliciet betrokken werd bij De Mans nieuwe project. Tommelein bezorgde hem die dag een geschreven uitnodiging voor een samenkomst met De Man en een aantal andere genodigden in Brussel. Ingesloten zat een *Schets van een Programma voor een Vlaamsche Beweging in het kader van een Belgisch Federale Staat*.⁶⁸ Op het moment dat de uitnodigingen verstuurd werden, stond de naam van het project dus nog niet vast, maar de voorafgaandelijke briefwisseling met andere genodigden voor die samenkomst doet ons vermoeden dat De Man ook met Van Bilsen al voordien over een dergelijk project zal gesproken hebben.⁶⁹ Hoe dan ook, Van Bilsen werd einde mei 1941 door Tommelein verzocht om ook zijn ontwerpnota van 20 maart aan De Man over te brengen. Waarschijnlijk hoopte De Man de ontwerpnota te kunnen gebruiken als politiek-ideologische fundering voor een eventueel blad ter ondersteuning van de nog op te richten nieuwe formatie. Van Bilsen protesteerde hier aanvankelijk tegen omdat een nieuw dagblad hem onmogelijk leek gezien het ontbreken van een geldbron. Op 3 juni stuurde Van Bilsen dan toch zijn ontwerpnota naar De Man. In de bijgesloten brief verontschuldigde Van Bilsen zich nogmaals voor het ontbreken van gegevens over een drukker of een geïnteresseerde geldschieter.⁷⁰ Het lijkt er sterk op dat Van Bilsen niet goed beseftte dat De Man de ontwerpnota wilde gebruiken in de context van een nog op te richten NBV.

Door de gesprekken met Picard en Herbert was Van Bilsen er de voorbije weken van overtuigd geraakt dat politieke actie onder de bezetting geen goed idee was. De naoorlogse zaken zo goed mogelijk voorbereiden was het beste dat men gezien de omstandigheden kon doen. Niettemin ging Van Bilsen toch in op De Mans invitatie. Hij was een van de acht figuren die op vrijdag 6 juni samenkamen op het bureau van De Man op de redactie van *Le Travail* in Brussel. Onder de andere aanwezigen bevonden zich opmerkelijk veel journalisten zoals de niet nader gespecificeerde heren Daman, Peeters en De Grave van *Het Laatste Nieuws* en Guido Eeckels van *Le Nouveau Journal*. Voorts waren ook De Mans trouwe medewerkers Albert Bytdebier, Victor Grauls en Tommelein van de partij. De acht

68. Leuven, KADOC-K.U.Leuven, Archief Jef Van Bilsen, 3.4.7.1/2: Brief Hendrik De Man aan Jef Van Bilsen, 29 mei 1941.
69. Brussel, CEGESOMA, Archief Hendrik De Man, AA 624/314 en 315: Brieven van respectievelijk Fernand Van Den Eynde en Piet Meuwissen aan Hendrik De Man, Brussel 14 en 16 juni 1941.
70. Brussel, CEGESOMA, Archief Hendrik De Man, AA 624/304: Brief Jozef Van Bilsen aan Hendrik De Man, Brussel, 3 juni 1941.

aanwezig waren echter slechts een deel van de mensen die De Man had aangesproken en uitgenodigd. Ook de bekende dienstweigeraar en Vlaams nationalist Joris De Leeuw behoorde bijvoorbeeld tot de genodigden.⁷¹ De Leeuw was in 1934 lid geworden van de BWP en was een van de weinige socialistische leden die De Man ook na mei 1940 bleef volgen. Hij kon er die middag blijkbaar niet bij zijn omdat hij volgens De Man “*in 't kot zat*”.⁷²

Na een korte inleiding over het initiatief van De Becker en Poulet in Wallonië, deed De Man zijn eigen plannen uit de doeken. Zoals Rex en vnv over de taalgrens heen een collaborerende coalitie vormden, zo wilde De Man met de Parti Unique een alternatieve eenheidsbeweging vormen. Zoals de Nederlandsche Unie de Nederlanders een alternatief bood voor de NSB, zo zou zijn eenheidsbeweging de Belgen een alternatief bieden voor het vnv en Rex. Daarvoor moest eerst en vooral een Vlaams pendant van de Parti Unique opgestart worden en daartoe had hij een aantal “*Vlaamse personaliteiten*” samengeroepen. Praktisch gezien moest de nieuwe beweging zich volgens De Man organiseren als een “*brain trust*”, een soort denktank rond de figuur De Man. Zonder lokale kernen, want dat was “*energieverspilling zoals vroeger*”. De politiek-ideologische agenda van de nieuwe beweging werd al voorgesteld in de *Schets van een Programma voor een Vlaamsche Beweging in het kader van een Belgisch Federale Staat* die bij de uitnodigingen zat. Zo zou deze “*Vlaamsche Beweging*” zich ten eerste niet profileren als een nieuwe partij. Het zou louter gaan om een groepering van “*thans geïsoleerde personen, en kernvorming, als mogelijk element van een ruimere constellatie later*”. Om lid te worden volstond het om zich in een schriftelijke verklaring aan te sluiten bij de beweging. Ten tweede zou de “*groepering*” nationaalsocialistisch zijn, voorstander van een socialistische orde en een autoritaire staat.

Voorts kwamen ook Vlaams nationalisme en Belgisch federalisme aan bod in de schets. Daarbij ging De Man uit van een dubbele overtuiging. Enerzijds was het wenselijk het Belgisch staatsverband te behouden in een “*ekonomisch eengemaakt en politiek geordend Europa*”. Anderzijds was dit volgens De Man enkel mogelijk als in België de twee volksgemeenschappen konden samenleven op een federalistische grondslag waarin het “*Vlaamse volk zijn eigen toekomst en in het bijzonder zijn nieuwe verhouding tot België en Walenland*” kon bepalen. Tegenover de bezettende overheid zou de beweging zich “*eerbiedig en korrekt*” gedragen, maar ook “*waardig*”.

71. De Leeuw (1909-) weigerde tijdens zijn oproeping in 1930 gevolg te geven aan Franstalige bevelen en werd daarvoor drie en een halve maand opgesloten wegens dienstweigering. Het vonnis werd in beroep omgezet tot een vrijspraak maar ‘de zaak De Leeuw’ lokte toch heel wat commotie uit in Vlaams-nationalistische kringen. Uiteindelijk kon het protest nauwelijks bijdragen tot de invoering van het Nederlands als beveltaal in het leger. Zie: N. Wouters, *Leeuw, Joris De*, in: *NEVB [...]*, pp. 1816-1817.

72. [Opgesloten in de gevangenis?, B.L].

en zelfstandig".⁷³ Van Bilzen stond nogal afwachtend tegenover het hele gebeuren en uitte tijdens de vergadering zijn bezorgdheid over de termen 'federalisme' en 'Vlaams nationalisme' in de *Schets*. Alle genodigden en ook De Man zelf verklaarden daarop geruststellend dat federalisme voor hen geen principiële zaak was. De Man vond echter wel dat het België van 1830 had afgedaan en dat de term 'federalisme' voor veel Vlamingen van groot 'psychologisch' belang was. Van Bilzen riposteerde dat alle Vlaamse federalisten zich ondertussen bij het vnv hadden aangesloten. Met die psychologisch belangrijke term viel dus sowieso niets meer te winnen dat nog niet verloren was. Het was duidelijk dat er tussen De Man en Van Bilzen een communautair meningsverschil bestond dat voor die eerste onbelangrijk scheen, maar voor Van Bilzen van fundamenteel belang was. Bij wijze van besluit poneerde De Man dat de beweging moest steunen op een krant indien zij ook daadwerkelijk een invloed op de publieke opinie wilden uitoefenen. Omdat een eigen blad oprichten zowel organisatorisch als financieel een 'loodzware' opdracht was en de ervaringen met *Le Travail* nu niet echt positief waren, lanceerde Eeckels het idee om een 'house-paper' uit te geven. Een 'house-paper' kon immers op onregelmatige tijdstippen verdeeld worden via de bestaande kranten. Van Bilzen, Eeckels en Damant kregen daarop de opdracht het persaspect nader te onderzoeken tegen een volgende bijeenkomst.⁷⁴

De volgende dag, op 7 juni, zagen De Man en Van Bilzen elkaar opnieuw om over de naam van het project te discussiëren. De Man wilde er het Vlaamse in benadrukken terwijl Van Bilzen de naam zo belgicistisch mogelijk wilde. De uitkomst van de discussie was een compromis en er werd besloten de beweging de Nationale-Bond Vlaanderen te noemen. Op 12 juni, vroeg De Man bij Franz Thedieck officieel de toelating aan om de NBV op te richten.⁷⁵ In het korte briefje waarmee dit gebeurde, stond een lijst met medewerkers en "*vergaderde Vlaamse personaliteiten*" die zich achter de NBV schaalden.⁷⁶ Daaronder bevonden zich naast de aanwezigen van 6 juni ook Piet Meuwissen, hoofd van de NLVC en Fernand Van Den Eynde, directeur van *Het Algemeen Nieuws*.⁷⁷ Hoewel De Man met hen gespro-

73. Leuven, KADOC-K.U.Leuven, Archief Jef Van Bilzen, 3.4.7.1/2: Schets van een Programma voor een Vlaamsche Beweging in het kader van een Belgisch-federale Staat, 29 mei 1941.

74. Dit concept liet volgens Eeckels ook toe om in een beknopte, maar scherpe 'pamfletstijl' de eigen principes duidelijk uiteen te zetten zoals Chesterton dat tijdens de Eerste Wereldoorlog had gedaan over de 'Barbarij van Berlijn'. Leuven, KADOC-K.U.Leuven, Archief Jef Van Bilzen, 3.4.9: Oorlogsdagboek augustus 1940-juli 1941, 6 juni 1941; G. Durnez, *De lach van Chesterton. Portret van een geestige pennenridder in gevecht met moderne draken*, Tielt 2006, pp. 157-159.

75. Thedieck was Oberkriegsverwaltungsrat bij de Militärverwaltung en besliste in die hoedanigheid over het bezette perslandschap E. De Bens, *De Belgische dagbladpers onder Duitse censuur [...]*, p. 420.

76. Leuven, KADOC-K.U.Leuven, Archief Jef Van Bilzen, 3.4.7.1/2: Brief Hendrik De Man aan Herr Oberkriegsverwaltungsrat Thedieck, 12 juni 1941.

77. *Het Algemeen Nieuws* moest *De Standaard* vervangen tijdens de bezetting. Op 21 mei 1940 hadden

ken had over zijn project waren zij niet op zijn uitnodiging voor de vergadering van 6 juni ingegaan. Beiden reageerden dan ook bijzonder verontwaardigd toen zij in een kopie van De Mans schrijven aan Thedieck hun namen opmerkten tussen de oprichters van de NBV. In een schrijven aan De Man en Thedieck deden zij dan ook formeel afstand van de NBV.⁷⁸ Waarschijnlijk vermeldde De Man hun namen om meer gewicht en representativiteit aan zijn beweging te geven. Indien dit zo was dan verraadde dit manoeuvre een zekere zwakte van zijn kant en betwijfelde De Man blijkbaar zelf de slaagkansen van het hele initiatief.

Ook Van Bilsen behield zijn reserves ten aanzien van de Bond. Niet alleen begon hij De Man als persoon beter te kennen. Ook diens vasthouden aan het federalistische Vlaams-nationalisme zat hem bijzonder dwars. Zo blijkt uit Van Bilsens brief van 13 juni aan De Man in verband met de uitgave van een 'house-paper' voor de NBV. Daman en Eeckels waren verhinderd geweest zodat een eerste afspraak over het "*perspect*" niet kon doorgaan. Zodoende was het voor Van Bilsen nog niet mogelijk geweest om "*een blad samen te stellen waaromtrent ik [Van Bilsen], als leek geen preciese en deskundige ideeën heb*", en waarvan het initiatief niet van hem uitging. In dezelfde brief herhaalde Van Bilsen nogmaals zijn bezorgdheid tegenover een federalistisch, vnv-vriendelijk standpunt. "*De bevolking van België voelde minder federalistisch dan ooit*" en volgens Van Bilsen mocht men niet uit het oog verliezen dat de Duitsers "*een verdachte sympathie koesterden voor al wat naar federalisme ging*". Hij was daarom van mening dat zij "*resoluut de Bissing-politiek moe(s)ten bestrijden*", en dat men bijgevolg "*de verhouding Vlaanderen-Wallonië moe(s)t vastkoppelen aan de verhouding Nederland-België*". Vanuit die overtuiging was Van Bilsen zo vrij geweest om in een bijgevoegde *Proeve van een Program voor den Nationalen Bond-Vlaanderen* de nationale idee te herformuleren, "*rekening houdend met de psychologische gronden die een zekere autonomie-gedachte zouden wettigen, maar dan ook het geheel in functie van de Hereenigingsgedachte der Nederlanden*".⁷⁹ Van Bilsen wilde hierover bovendien nog eens persoonlijk met De Man spreken vooraleer de volgende vergadering plaatsvond. Aangezien De Man die vergadering

de Duitse autoriteiten de redactie van *De Standaard* voor een ultimatum gezet. Ofwel verscheen de krant opnieuw, ofwel zou de bezetter ze zelf uitgeven. Op 25 mei verscheen vervolgens het eerste 'Duitse' nummer onder de nieuwe naam *Het Algemeen Nieuws*, zonder verwijzing naar *De Standaard*. De krant bleef verschijnen tot 2 september 1944, een dag voor de bevrijding van Brussel. Van Den Eynde werd eind diezelfde maand gearresteerd wegens collaboratie en stierf midden juli 1945 aan een hartaanval, tien dagen na de start van het proces tegen *Het Algemeen Nieuws*. Zie: K. Van Nieuwenhuysse, *De klauw van een papieren leeuw. Een politieke geschiedenis van de krant De Standaard*, Leuven, 2005, pp. 21-22.

78. Brussel, CEGESOMA, Archief Hendrik De Man, AA 624/314 en 315: Brieven van respectievelijk Fernand Van Den Eynde en Piet Meuwissen aan Hendrik De Man, Brussel, 14 en 16 juni 1941.
79. Brussel, CEGESOMA, Archief Hendrik De Man, AA 624/313: Brief Jozef Van Bilsen aan Hendrik De Man, Brussel, 13 juni 1941.

moest afgelasten wegens een reis naar Parijs, verviel deze kans.⁸⁰

Waarschijnlijk trok De Man naar Parijs om er de invloed van Abetz aan te wenden ten gunste van een eventuele erkenning van de NBV.⁸¹

Van Bilsens bezwaren tegenover een verdere samenwerking met De Man gingen echter dieper dan een nuancering van het staatkundige aspect van het NBV-programma. Zo bleek uit Van Bilsens dagboeknotities over de discussies met Gueuning die hij hierover had op 10 en 17 juni.⁸² Volgens Van Bilsen bestonden er voor hem en Gueuning twee mogelijkheden. Ofwel een *“gesloten Maurassiaansche elite”* oprichten, *“waaraan men voorbijgaat”*. Ofwel een opportunistische *“Talleyrand-politiek voeren en de alliantie met De Man aangaan”*. Bij wijze van compromis kon door deelname aan een *“principiële en geestelijk minder gezonde ploeg die echter aan de macht komt, een langzamen zuiverenden invloed op den loop der gebeurtenissen”* worden uitgeoefend. Op 17 juni sprak Gueuning zich negatief uit tegenover een eventuele samenwerking met De Man, die hij een *“conjunctuurridder”* noemde. Van Bilsen gaf toe dat samenwerking inderdaad erg moeilijk lag indien De Man niet afzag van het federalisme. Hij benadrukte echter ook hun bewegingsvrijheid tegenover De Man. Deze was namelijk hun leider niet, *“hij was een bondgenoot tegenover wien machiavellistische diplomatie aangewezen was: in dienst van het eene Doel: de Nederlanden, de Boergondische, humanistische vrije Nederlanden”*.⁸³

Het is duidelijk dat Van Bilsen De Man en de NBV louter wilde gebruiken om zijn eigen doelstellingen te bereiken. De Dietsche droom van Van Severen, de realisatie van een Bourgondisch Rijk bleef onveranderd centraal staan in Van Bilsens politieke denken. Inhoudelijk kon hij zich dus niet volledig in het programma vinden, maar ook praktisch wist Van Bilsen goed genoeg dat de kans op een Duitse erkenning van de NBV klein was. De discussies met Gueuning over De Man en de NBV bleken uiteindelijk overbodig. Het laatste dat Van Bilsen van De Man hoorde was een kort en ontgoochelend briefje waarin een van diens medewerkers *“aan de heren van 6 juni”* liet weten dat *“de heer Militärverwaltungschef Reeder”* De Man had laten weten dat *“het oprichten van een Nationale Bond-Vlaanderen door de Deutsche Militaire Overheid niet toegelaten werd”*.⁸⁴

80. Leuven, KADOC-K.U.Leuven, Archief Jef Van Bilsen, 3.4.7.1/2: Brief aan Jef Van Bilsen (onleesbare handtekening), 16 juni 1941.

81. Leuven, KADOC-K.U.Leuven, Archief Jef Van Bilsen, 9.2.1.9: Onuitgegeven memoires, VIII, Teoorgang van het Verdinaso en Hendrik De Man verlaat het toneel, p. 33.

82. Gueuning dacht eraan om met zijn groepje Waalse volgelingen, onder de noemer Union Nationale-Provinces Romanes samen te werken met de NBV en de Parti Unique. Zie: Leuven, KADOC-K.U.Leuven, Archief Jef Van Bilsen, 3.4.7.1/2: Brief van Jef Van Bilsen aan Willy Cracco, 5 juli 1941.

83. Leuven, KADOC-K.U.Leuven, Archief Jef Van Bilsen, 3.4.9: Oorlogsdagboek augustus 1940-juli 1941, 10 en 17 juni 1941.

84. Leuven, KADOC-K.U.Leuven, Archief Jef Van Bilsen, 3.4.7.1/2: Brief in naam van Hendrik De Man

IN HERBERTS SPOOR

Voor Van Bilsen was het na deze laatste poging duidelijk dat nuttige aanwezigheids-politiek onmogelijk was onder de bezetting. Een alternatieve eenheidsbeweging werd niet geduld. Het klopt dat Van Bilsen zich pas na het verbod van Reeder volledig in de Herbert-beweging engageerde, maar wij geloven dat hij al enkele dagen voordien de mentale overstap maakte. Ten eerste behield hij zijn voorbehoud tegenover de plannen met De Man. Een zoveelste samenwerking was dus lang niet vanzelfsprekend. Ten tweede had hij voordien gesteld dat de voorbereiding van de naoorlogse periode het nuttigste was dat men in deze omstandigheden kon doen. Ten derde was attentisme naar ons gevoel niets voor iemand met een innerlijke gedrevenheid als die van Van Bilsen op die leeftijd. De concrete aanpak van de clandestiene Herbert-groepen moet in die zin een hele verademing geweest zijn na de opeenstapeling van Duitse weigeringen tot erkenning.

Op 19 juni, exact een week voordat de oprichting van de NBV verboden werd, had Van Bilsen een beslissend gesprek met Herbert. Deze zette er toen nogmaals zijn analyse van de naoorlogse toestand uiteen. Zonder regering of partijen zou Leopold III na de bevrijding een beroep doen op de autoritaire formatie die Herbert en zijn studiegroepen voorbereidden. Het centrale probleem, Vlamingen en Walen in een nieuwe Belgische synthese, werd bij wijze van voorafspiegeling al aangepakt in de 'gemengde' studiegroepen die hij om de zoveel tijd liet samenkomen om hierover te spreken. Daarnaast bogen de vele lokale groepjes van zijn netwerk zich over andere actuele vraagstukken.⁸⁵ Dit alles kon weliswaar niet tot het actieve verzet gerekend worden, maar het moest toch in het geheim gebeuren. Daarom was Herbert geen voorstander van een al te openlijk gestructureerde organisatie *“met geregistreerde leden en een hiërarchie”*. Hij zag zijn beweging liever als een nationaal netwerk van groepen en medestanders die elkaar in bescheiden kring zouden ontmoeten om oplossingsgericht over bepaalde problemen te spreken. *“Wel wilde hij, liefst in Brussel, een centrale plaats waar enkele verantwoordelijken van de beweging mekaar zouden kunnen ontmoeten, overleg plegen, impulsen geven aan de actie”*.⁸⁶

Van Bilsen was het *“nagenoeg eens”* met Herbert, zo noteerde hij die avond in zijn dagboek. *“Hij [Herbert] is een actief en autoritair en verstandig, grondig denkend solied man. Niet fijn en geraffineerd zoals Van Severen. Toch is het na van*

aan Jef Van Bilsen, 26 juni 1941.

85. Lode Wils was de eerste om het belang van de Herbertbeweging te erkennen voor de naoorlogse katholiek-flamingantische partijpolitiek. Herbert kreeg weliswaar geen ministerspost toebedeeld in de pas opgerichte CVP, zijn stempel op het partijprogramma van destijds is onmiskenbaar. Zie: L. Wils, *Van Clovis tot Di Rupo. De lange weg van de naties in de lage landen*, Antwerpen, 2005, pp. 218-255.

86. Leuven, KADOC-K.U.Leuven, Archief Jef Van Bilsen, 9.2.1.10/1: Onuitgegeven memoires, IX, De Herbert-beweging, pp. 4-5.

Severen lastig zich nog aan iemand te geven."⁸⁷ Alleen al de vergelijking met Van Severen lijkt ons genoeg om te mogen veronderstellen dat Van Bilzen van dan af aan 'verkocht' was. Qua politiek-ideologische instelling sloot de ultraroyalistische en antiparlementaire actie van de Herbert-beweging overigens goed aan bij Van Bilsens discours.⁸⁸

Tussen 19 juni en 4 juli beschreef Van Bilzen nog slechts vier dagen in zijn oorlogsdagboeken en daarna stopte hij volledig met notities nemen. Voor wat volgt zijn we door een bijkomend gebrek aan briefwisseling en secundaire literatuur nagenoeg volledig aangewezen op Van Bilsens onuitgegeven memoires. Het plotse stoppen van het oorlogsdagboek kan bovendien ook geïnterpreteerd worden als een aanwijzing dat Van Bilsens activiteiten zich van dan af aan meer en meer in de clandestiniteit afspeelden.

Tijdens de zomermaanden van 1941 was Van Bilzen zeker nog secretaris van het Commissariaat-Generaal voor 's Lands Wederopbouw, maar over de invulling en het bekomen van die functie weten we jammer genoeg niets.⁸⁹ Wat vaststaat is dat Van Bilzen zich vanaf september 1941 volledig aan de Herbert-beweging wijdde. In de ogen van Herbert was Van Bilsens "*schamele*" advocatenkantoor namelijk de ideale dekmantel om 'herbertianen' te ontvangen, vergaderingen te houden en de werking van de beweging te stuwen. Bovendien liet zijn registratie bij de balie Van Bilzen toe om "*een pover, maar regelmatig bezoeker te zijn van het Justitiepaleis, er afspraken te maken, tussendoor af en toe een zaak te pleiten, in de bibliotheek of de griffies opzoekingen te doen, naar de vredegerichten van de voorsteden en naar Luik, Antwerpen, Namen en Hasselt te reizen, waar de gerechtshoven alweer uitstekende plaatsen voor afspraken waren*". Herbert zorgde aldus voor een nieuw kantoor op een centrale locatie in Brussel en Van Bilzen leidde daarna van september 1941 tot

87. Leuven, KADOC-K.U.Leuven, Archief Jef Van Bilzen, 3.4.9: Oorlogsdagboek augustus 1940-juli 1941, 19 juni 1941.
88. Voor een uitvoeriger beeld van het ontstaan, de ontwikkeling, de organisatie, het programma en de naoorlogse doorwerking van de Herbert-beweging moeten we jammer genoeg doorverwijzen naar andere studies. Dit doen we omdat een bespreking van Van Bilsens rol in de Herbert-beweging de beperkte mogelijkheden van deze verhandeling zou overschrijden. Voor meer informatie over Van Bilsens rol in de Herbert-beweging, zie: S. Verhaeghe, *Tony Herbert. Een politieke biografie [...]*; F. Neyens, *De voorbereiding van de CVP onder de Duitse bezetting (1940-1945)*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, departement geschiedenis, 2002. P. Biondi, *De CVP in haar beginjaren (1945-1950)*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, departement politieke wetenschappen, 1996. J. Van Bilzen, *Kongo 1945-1965 [...]*, pp. 9-10.
89. Over zijn periode als secretaris van het Commissariaat-Generaal voor 's Lands Wederopbouw waarvan Karel Verwilghen toen secretaris-generaal was, zijn we bijzonder slecht ingelicht. Van Bilzen zelf beweert dat hij er van mei tot en met augustus 1941 werkte, terwijl Lieven Saerens hem er tussen juni en november dat jaar situeert. Zie: L. Saerens, *Inventaris van het archief Jef Van Bilzen (1913-1996) [...]*, p. 5; Leuven, KADOC-K.U.Leuven, Archief Jef Van Bilzen, 9.2.1.10/1: Onuitgegeven memoires, IX, De Herbert-beweging, p. 5.

februari 1944 'het hart' van de Herbert-beweging.⁹⁰

Onder de herbertianen bevonden zich een aanzienlijk aantal verzetslieden zoals Van Dorpe van de inlichtingsdienst Zero en kolonel Jules Bastin, toenmalig bevelhebber van het Geheim Leger. Gaandeweg verzeilde ook Van Bilsen daarvoor in het actieve verzet. Via Van Dorpes broer Jef, die in december 1942 vanuit Londen in het Gentse gearachuteerd werd 'met een opdracht', maakte Van Bilsen kennis met kapitein Michel Losseau, oorlogsnaam Othello. Niet veel later werd Frantz Van Dorpe het hoofd van de gelijknamige geheime inlichtingsdienst en deed Van Bilsen allerlei 'diensten' voor Losseau.⁹¹ Opnieuw via de broers Van Dorpe kwam Van Bilsen in september 1943 in contact met Fernand Cannoot, codenaam: Athos, van de dienst Zero. Deze belastte hem met de opdracht om in Nederland de zogenaamde Dienst NB op te zetten. Aangezien in Nederland destijds bijna alle verzetsdiensten geïnfiltreerd waren door de Duitse geheime diensten, was het Van Bilsens taak om daar op basis van betrouwbare contacten een inlichtingsnetwerk op te richten dat de informatie vervolgens via de Belgische diensten zou doorspelen aan de Nederlandse geheime dienst in Londen. Zonder het zelf te beseffen bevond Van Bilsen zich hiermee middenin het om zich heen woekerende 'Englandspiel' van de Duitsers. Met behulp van de voormalige Nederlandse Dinaso's Wiet Knitel, het echtpaar De Goey, Lou Stolte en Geert Vander Horst slaagde Van Bilsen erin de Dienst NB op te zetten ook al werd het netwerk nooit 'geactiveerd' door Londen.⁹²

Van Bilsen moest voor zijn opdracht voor Athos dikwijls illegaal naar Nederland reizen en sinds januari 1944 gebruikte hij daarvoor een '*vrai faux*' Nederlands paspoort. Tijdens een Duitse razzia in een Brussels café op 26 februari 1944, brak dit hem echter zuur op. Toen bleek dat hij over twee 'echte' paspoorten beschikte, een Nederlands en een Belgisch, werd Van Bilsen opgepakt en naar het Gestapohoofdkantoor in de Louisalaan gebracht. Net voor zijn verhoor kon hij gelukkig wegglijpen met een aantal burgers die net het gebouw verlieten. Uit schrik voor Duitse vervolging voegde hij zich kort daarna bij de groep van het Geheim Leger die onder leiding stond van zijn vroegere luitenant Daniel Ryelandt. Van februari 1944 tot begin september leefde Van Bilsen vervolgens als luitenant

90. Leuven, KADOC-K.U.Leuven, Archief Jef Van Bilsen, 9.2.1.10/1: Onuitgegeven memoires, IX, De Herbert-beweging, p. 5.

91. Zo regelde Van Bilsen bijvoorbeeld een ontmoeting tussen Losseau en kardinaal Van Roey. Hij contacteerde daarvoor erekanunnik Pieter Willem Vander Elst, de pastoor van Onze-Lieve-Vrouw van den H. Rozenkrans in Ukkel en eveneens een Herbertiaan. Tijdens de oorlog fungeerde Vander Elst als verbindingsman tussen Van Roey en de Duitse instanties. Hij bracht Van Bilsen en Losseau in contact met kanunnik Edmond Leclef, de privésecretaris van de kardinaal. Eveneens via Van Bilsen vond wat later een geheim onderhoud plaats tussen Losseau en de secretaris-generaal van het ministerie van Landbouw, Emiel De Winter.

92. Op een afgesproken tijdstip zou op Radio-Oranje via een voorafbepaalde codeboodschap het sein ter activering van de dienst gegeven worden, maar dit gebeurde tot tweemaal toe niet.

Ballot tussen de maquis van de beneden-Semois om er een eventuele landing van de geallieerden achter de Maaslinies voor te bereiden.⁹³

CONCLUSIE

De ontbinding van het Verdinaso betekende niet het einde van Van Bilsens pogingen om aan zinvolle aanwezigheidspolitiek te doen tijdens de bezetting. De aard van die politiek veranderde echter wel naarmate duidelijker werd dat samenwerking met Duitsland niet mogelijk was, althans niet zoals Van Bilzen die voorstond. Dat was loyaal aan België en aan de koning en sproot voort vanuit zijn ultieme doelstelling om de Nederlanden te herenigen, conform de idealen van Van Severen. Terugkijkend op de vijftien oorlogsmaanden die in deze en vorige bijdrage onder de loep werden genomen, kunnen we stellen dat Van Bilsens politiek-ideologische denken niet fundamenteel veranderde tijdens deze periode.

De Dinaso Van Bilzen verschilde weinig van de Van Bilzen als herbertiaan. Deze stelling verdient echter een tweeledige nuancering. Enerzijds is er Van Bilsens rol in het Verdinaso. Van Bilzen profileerde zich in het Verbond namelijk zowel kort voor als tijdens de bezetting als een voorstander van een meer pragmatische koerswijziging. Hij was een van de Dinaso's die in april 1939 ijverden voor verkiezingsdeelname in Antwerpen en tijdens de mobilisatie van september 1939 schreef hij vanuit zijn kantonnement nog een aantal boze brieven aan Van Severen waarin hij hem immobilisme verweet. Tijdens de interne machtsstrijd die volgde op Van Severens dood toonde hij zich bovendien steeds als een tegenstander van samenwerking met het vnv en onvoorwaardelijke collaboratie met de bezetter was al helemaal uit den boze. Laat het echter duidelijk zijn dat ook Van Bilzen aanvankelijk mogelijkheden zag om onder een Nieuwe Orde de 'Dietsche droom' waar te maken. Zelfs na zijn ontnuchterende trip naar Berlijn bleef de verwezenlijking van een Bourgondisch Rijk centraal staan en Van Bilzen was tot veel in staat om dit te bewerkstelligen. Zo denken we bijvoorbeeld aan het vleierende memorandum dat hij op 1 februari 1941 namens het Directorium aan majoor Gerhardus schreef.⁹⁴ Het is pas na zijn bezoek aan Voorhoeve dat Van Bilzen begon klaar te zien in de Duitse bezettingspolitiek.

Anderzijds is er Van Bilsens houding na het einde van het Verdinaso. Zijn opstelling tegenover de bezetter werd weliswaar afstandelijker, maar inhoudelijk bleven zijn ideeën dezelfde. Zonder overdrijving kunnen we stellen dat de hele Verdinaso-ideologie zoals die door Van Severen in 1934 ontwikkeld werd, bleef

93. Leuven, KADOC-K.U.Leuven, Archief Jef Van Bilzen, 9.2.1.11/2: Onuitgegeven memoires, X, De geheime oorlog, of: topjes van een ijsberg.

94. Leuven, KADOC-K.U.Leuven, Archief Jef Van Bilzen, 3.4.7.1/2: *Memorandum des Leiters der Presseabteilung des Verdinaso an Major Dr. Gerhardus, anlässlich der Aufhebung der Herausgabe der Dinasozeitung „Hier Dinaso!“*, 1 Februar 1941.

primeren in Van Bilsens doen en denken. Zo stonden de projecten met De Man steevast in het teken van de 'Dietsche droom' en bleef de bezetting lange tijd 'mogelijkheden' bieden. In die zin durven we te stellen dat Van Bilsen voortdurend, vanuit een machiavellistische instelling op zoek ging naar manieren om de Dinaso-ideologie alsnog verkocht te krijgen. Het hoeft geen betoog dat Van Bilsen een exponent van zijn tijd was. Zoals velen had hij tijdens het interbellum een grondige afkeer ontwikkeld tegenover de parlementaire partijpolitiek. In die zin zag ook hij de oorlog als de aankondiging van een nieuwe tijd. Een tijd waarin de koning en een superieure elite op autoritaire en technocratische manier zouden regeren op basis van hun natuurlijk gezag. De socio-economische opvattingen van de projecten waaraan hij meewerkte – en bij uitstek de Herbertbeweging – waren ronduit elitaristisch en radicaal-rechts.

Van Bilsens royalisme enerzijds en zijn afkeer van het pangermanisme anderzijds weerhielden hem van al te compromitterende betrekkingen met de bezetter. Ten slotte blijft het bewonderenswaardig dat Van Bilsen in 1941 partij koos tegen een bezetter die op dat moment nog oppermachtig over Europa heerste. Als *"attentist van een hogere orde"* weigerde hij de oorlog gewoon uit te zitten en nog geen jaar later speelde hij een niet onbelangrijke rol in het rechtse ultraroyalistische segment van het Belgische verzet. Voorzien van het spreekwoordelijke verzetsaureool speelde de immer integere en ambitieuze Van Bilsen nadien een bijzondere rol in de naoorlogse geschiedenis van België.

Brecht Lein (°1988) studeerde geschiedenis en European studies aan de KULeuven. Als masterproef schreef hij in 2010 een verhandeling over de handelingen van Jef Van Bilsen tussen 1940 en 1941. Momenteel is hij tewerkgesteld als research assistant bij het European Centre for Development Policy Management (ECDPM) in Maastricht.